

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Н. О. Зубець

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА
(ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ)**

Методичні рекомендації до практичних занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 014 «Середня освіта»
освітньої програми 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» та
спеціальності 035 «Філологія» спеціалізації 035.01 «Українська мова та література»
освітньої програми «Українська мова та література»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол №4 від 24 листопада 2020 р.

Запоріжжя
2020

УДК : 811.161.2'373:81'3737(076.5)
3-911

Зубець Н. О. Сучасна українська мова (Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія) : методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 014 «Середня освіта» освітньої програми 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» та спеціальності 035 «Філологія» спеціалізації 035.01 «Українська мова та література» освітньої програми «Українська мова та література». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 72 с.

У методичних рекомендаціях розроблено теми практичних занять, подано літературу – основну та додаткову, що допоможе студентам опанувати відповідні розділи курсу.

Вправи і завдання, рекомендовані для виконання, поглиблюють розуміння лексичних і фразеологічних явищ, їх кодифікацію.

Подано схеми і зразки лексикологічного та фразеологічного аналізів, термінологійно-поняттєвий мінімум за виучуваними розділами.

Рецензент

І. Л. Мацегора, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології

Відповідальна за випуск

Р. О. Христіанінова, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	7
Практичне заняття № 1	7
Практичне заняття № 2	9
Практичне заняття № 3	12
Практичне заняття № 4	18
Практичне заняття № 5	21
Практичне заняття № 6	24
Практичне заняття № 7	28
ЗАПИТАННЯ ДО ПОТОЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ 1.....	31
Практичне заняття № 8	32
Практичне заняття № 9	36
Практичне заняття № 10	40
Практичне заняття №11	45
Практичне заняття № 12	50
Практичне заняття № 13	53
Практичне заняття № 14	57
ЗАПИТАННЯ ДО ПОТОЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ 2.....	61
ТЕСТИ ДО ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ.....	62
ЗРАЗКИ МОВНИХ РОЗБОРІВ	70
ТЕРМІНОЛОГІЙНО-ПОНЯТТЄВИЙ МІНІМУМ.....	73

ВСТУП

На філологічних факультетах закладів вищої освіти осягають рідну мову не лише як засіб спілкування, а як найважливіше джерело формування інтелекту та духовно-емоційної сфери особистості. Цьому сприяє сприйняття мови як системи, у якій одиниці вивчення, як-от слова, вільні та зв'язані словосполучення, перебувають у тісних взаємовідношеннях. Вивчення таких зв'язків на рівні лексикології та фразеології – одне з головних завдань викладача, над яким він зі студентами буде працювати на практичних заняттях з сучасної української мови.

Мета посібника – допомогти студентам в організації роботи над засвоєнням теоретичного матеріалу та виробленням практичних навичок з розділів «Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія».

У посібнику розроблено 14 тем практичних занять, об'єднаних у два модулі. У першому модулі розглядаються вступні положення щодо походження української мови, розвитку її структури, місця серед інших слов'янських мов, шляхи подальшої мовної розбудови, а також починається системне вивчення розділу «Лексикологія» і слова як основної одиниці мови. У другому модулі опрацьовуються шари української лексики і фразеології, принципи їх фіксування в загальномовних і спеціальних словниках. Для осмислення матеріалу до кожного модуля подано питання для самоконтролю. Вправи і завдання орієнтують студентів на самостійну, творчу роботу, на спостереження за мовними явищами з використанням словників, довідників, наукових джерел, творів художньої літератури і фольклору. Частина вправ будується на основі суцільних текстів різних стилів і жанрів, які вимагають вдумливого прочитання, а тоді – аналізу. Своєрідним показником сформованих умінь і навичок у результаті вивчення розділів «Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія» є лексикологічний і фразеологічний розбори відповідних мовних одиниць. У посібнику подано оптимальну схему та зразки аналізу слів і фразеологізмів. Для закріплення знань із вивчених розділів розміщено підсумкові тести. Рационально сприйняти й узагальнити вивчене допоможе «Термінологійно-поняттєвий мінімум».

Рекомендована література включає підручники та посібники для вищої школи, словниково-довідкові видання, монографічні дослідження, статті, опубліковані в наукових збірниках і журналах.

У результаті вивчення навчальної дисципліни **студент повинен**

знати:

- основну термінологію і ключові поняття виучуваних розділів,
- сучасні теорії про походження української мови, класифікації стилів, засади і принципи систематизації лексичних одиниць і фразеологізмів,
- основні одиниці кожного розділу, їх специфіку, типологію, взаємозв'язки;

уміти:

- виділяти з мовленнєвого потоку конкретні мовні категорії, давати їм загальну характеристику;
- самостійно аналізувати мовні факти, у т. ч. здійснювати повний лексикологічний і фразеологічний розбори;
- працювати з науковою літературою, словниками й довідниками для теоретичного обґрунтування та висновків після спостережень над конкретними стилями, мовними явищами.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких **компетентностей**:

інтегральна:

здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідних наук і характеризується комплексністю та невизначеністю умов;

загальні:

- здатність учитися, вдосконалювати власне навчання і виконання, з високим рівнем автономності;
- здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію;
- навички обдумування;
- дотримання етичних норм;
- здатність аналізувати, синтезувати, оцінювати, щоб виявляти проблеми і виробляти рішення;
- мовні навички;
- навички роботи з інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел, передусім – за допомогою цифрових технологій);

спеціальні:

- знання сучасних теоретичних основ предметної спеціалізації з української мови;
- уміння застосовувати елементи теоретичного та експериментального дослідження у професійній діяльності;
- дотримання етичних норм у комунікації з колегами, учнями й вихованцями та їхніми батьками.

Окрім зазначеної до кожного практичного заняття літератури, студентам рекомендовано обов'язкові **навчальні підручники та посібники** з курсу :

1. Бондар О., Карпенко Ю., Микитин-Дружинець М. Сучасна українська мова : фонетика, фонологія, орфоепія, графіка, орфографія, лексикологія, лексикографія : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2006.
2. Венжинович Н. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник. 3-є вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2008.

3. Зубець Н. Українська лексикографія другої половини ХХ – початку ХХІ століття : навч. посібник. 2-е вид., доповн. Запоріжжя : ЗНУ, 2011.

4. Сучасна українська літературна мова. За ред. М. Плющ. Київ : Вища школа, 2005.

5. Сучасна українська літературна мова. За ред. А. Грищенка. Київ : Вища школа, 1999.

6. Сучасна українська літературна мова : Лексикологія. Фонетика : підручник / Мойсієнко А., Бас-Кононенко О., Бондаренко В. Київ : Знання, 2013.

7. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови: посібник. Київ : «Знання», 2007.

8. Шкурятяна Н., Шевчук С. Сучасна українська літературна мова : Модульний курс : навч. посібник. Київ : Літера, 2007.

9. Ющук І. Українська мова. Київ : Либідь, 2007.

Вправи і завдання слід виконувати за такими **збірниками**:

1. Плющ М., Леута О., Гальона Н. Сучасна українська літературна мова : збірник вправ : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1995.

2. Ужченко В., Терновська Т., Маркотенко Т. Сучасна українська мова : зб. вправ і завдань : навч. посібник. Київ : Вища школа, 2006.

Допомогу при підготовці до практичних занять нададуть **словниково-довідкові видання** :

1. Українська мова. Енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія», 2004.

2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006.

3. Шевченко Л. та ін. Сучасна українська мова. Довідник. Київ : Либідь, 1996.

4. Гуйванюк Н., Кардащук О., Кульбабська О. Українська мова : схеми, таблиці, тести : навч. посібник. Львів : Світ, 2005.

5. Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Радянська школа, 1985.

6. Словник української мови : в 20-ти томах. Київ : Наук. думка, виходить із 2010 року.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Бусела. Київ – Ірпінь : Перун, 2010.

8. Етимологічний словник української мови : у 7 томах. Київ, 1982 – 2008.

9. Словник іншомовних слів / За ред. О. Мельничука. Київ : Радянська школа, 1984.

10. Сучасний словник іншомовних слів / Укл. : О. Скопненко, Т. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006.

11. Словник синонімів української мови : у двох томах. Київ : Наук. думка, 1999.

12. Полюга Л. Повний словник антонімів. Київ : Довіра, 2006.
13. Демська О., Кульчицький І. Словник омонімів української мови. Львів : Фенікс, 1996.
14. Гринчишин Д., Сербенська О. Словник паронімів української мови. Київ : Довіра, 2008.
15. Фразеологічний словник української мови : у 2-х книгах. Київ : Наук. думка, 1992– 1993.
16. Словник фразеологізмів української мови / Укл. : В. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2003.
17. Універсальний словник української мови / Укл. З. Куньч. Тернопіль : Богдан, 2005.
18. Український правопис. Київ : Наук. думка, 2019.

Вивчення курсу «Сучасна українська мова» передбачає його тісний узаємозв'язок з такими дисциплінами, як «Вступ до мовознавства», «Українська мова професійного спрямування», «Усна народна творчість».

Систематична робота з **періодичними виданнями** – «Вивчаємо українську мову та літературу», «Дивослово», «Культура слова», «Мандрівець», «Мовознавство», «Українська мова», «Українська мова і література в школах України», «Українська мова і література в школі», «Українська мова й література», «Українське мовознавство» та ін. – дасть можливість ефективно використовувати найновіші мовознавчі дослідження та розвідки.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1

ТЕМА. Загальні питання вивчення дисципліни «Сучасна українська літературна мова» на I курсі

I. Обговорення організаційних питань:

1. Основна навчальна література для вивчення курсу «Сучасна українська літературна мова» на I курсі.
2. Найголовніші словники та довідники з української мови.
3. Сучасні періодичні видання з української мови.
4. Робота з науковою літературою під час вивчення дисципліни.

II. Виконати завдання:

1. Ознайомитися з історією, призначенням, діяльністю, електронною бібліотекою Інституту української мови як провідної науково-дослідної установи та основного в Україні координаційного центру з проблем українського мовознавства при Національній академії наук України.
URL : <http://www1.nas.gov.ua/INSTITUTES/IUM/Pages/default.aspx>.
2. Підготувати (письмово) огляд фахових газет, журналів, збірників (українських і зарубіжних), у тому числі – *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*.

Методичні рекомендації та поради

Під час підготовки до практичних занять студент повинен використовувати основну навчальну літературу (підручники, посібники, збірники вправ і завдань – див. «Вступ»), словники та довідники (енциклопедії, словники лінгвістичних термінів, загальномовні та спеціальні словники), періодичні видання (фахові наукові, навчально-методичні журнали і збірники, газети).

Для ефективної роботи з науковою, підруничковою, словниково-довідковою літературою, для глибокого осмислення і запам'ятовування одержаної інформації студентам часто необхідно стисло і послідовно зафіксувати прочитане. Щоб створити кондесований текст, треба знати способи, прийоми його компресії (ущільнення) і письмової фіксації прочитаного.

Найбільш поширеними формами запису прочитаного або прослуханого є *план, тези, виписки і конспект*.

План – це короткий, послідовний перелік основних питань або тем статті,

лекції, монографії.

Тези – це стисло, чітко сформульовані основні положення статті, доповіді, монографії у формі логічних суджень, що утворюють уривчастий виклад прочитаного або почутого.

План і тези входять до складу конспекту.

Конспект – це стислий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо, де подано лише істотне, а другорядне випущено. Цей вид письмової фіксації прочитаного або почутого поєднує в собі стислість плану і докладність тез. Передати найбільш істотне, найважливіше в конспекті допомагають *виписки*. Це документально точно зафіксовані дати, цифри, факти, таблиці, схеми, дослівно передані вислови, цитати, тобто матеріали, які мають важливе значення для подальшого їх аналізу, вивчення, для використання у виступах, повідомленнях, доповідях.

Під час вивчення курсу сучасної української літературної мови студенти будуть вдаватися до складання перш за все трьох видів конспектів: текстуального, вільного і комбінованого.

Текстуальний конспект складатиметься тоді, коли треба буде передати основний зміст наукового твору (наприклад, статті, розвідки, теми) в точному й послідовному ряді виписок (головне виписуємо, а другорядне опускаємо).

У *вільному конспекті* головне не випускається, а передається своїми словами.

У *комбінованому конспекті* вільна передача змісту чергується з дослівними виписками з наукового тексту.

Отже, план, тези і виписки становлять основу конспекту. Якщо пункт плану (формулюється у вигляді складного словосполучення, відповідає на питання, *про що* конкретний фрагмент тексту, а в тезах (як правило, просте поширене речення) визначається, *що саме* пише автор з цього приводу, то в конспекті, крім *запису прочитаного*, можна висловити *власне ставлення* до інформації, записати *власні думки*.

Щоб навчитися правильно конспектувати, потрібно перш за все вміти складати план і тези наукового твору.

Орієнтовна схема роботи над складанням планів, тез, конспектів

1. Запишіть бібліографічні дані книги, статті, над якою працюєте.
2. Прочитайте текст, визначте тему та головну думку; відмічайте незрозумілі місця, незнайомі слова.
3. Поділіть умовно текст на логічно-сміслові частини, які б дозволили представити послідовний перелік основних думок автора – одержуємо *план* праці.
4. Під час повторного читання відзначте, як автор доводить основні думки – одержуємо *тези*.
5. Доповніть тези конкретним матеріалом, фактами, взятими з тексту, цитатами – одержуємо *конспект*.

Практичне заняття № 2

ТЕМА. Сучасна українська мова як предмет наукового вивчення і навчальна дисципліна

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Зміст, обсяг і завдання курсу, основні розділи.
2. Місце української мови серед інших слов'янських мов.
3. Формування української мови (різні теорії про походження). Виникнення і розвиток нової української мови.
4. Українська мова – єдина мова українського народу, форма його національної культури. Українське законодавство про мову. (Зафіксуйте дані про мешкання українців у різних країнах світу).

II. Виконати завдання:

1. Запишіть українські назви місяців, їх російські відповідники й зіставте з відповідними білоруськими назвами. Поясніть, чому є відмінності в називанні? Що лягло в основу назв у кожній із цих мов?

Білоруська мова: *студзень, лютый, сакавік, красавік, май, червень, ліпень, жнівень, верасень, кастрычнік, лістапад, снежань.*

2. Запишіть фрагмент вірша Т. Шевченка «Заповіт» кількома слов'янськими мовами. Випишіть спочатку слова, спільні для усіх уривків, а потім відмінні. З'ясуйте семантичну тотожність (або різницю) останніх. Поміркуйте, чому обрано саме ці слов'янські мови.

Українська мова

*Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.*

*Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу ... отоді я
І лани, і гори –
Все покину і полину
До самого бога
Молитися ... а до того
Я не знаю бога.*

Болгарська мова

*Щом умра, ме погребете
нейде на могила
посред степити широки
на Україна мила,
та скалите над водата,
Днепър и полята
да се виждат, да се чува,
как реве реката...
Щом помъкне от Україна
Днепър към морето
Кърви вражи – аз тогава
планини, полета
ще оставя, ще отида
чак при бога в рая
да се моля. Дотогава
господ аз не зная...*

Словацька мова

*Ked' ja zomriem, zahrabte ma,
bratia, na mohyle,
prostred stepi širo-širej,
v Ukrajine milej,
by úrodné lány poli,
Dneper prosted lúčin
bolo vidiet', bolo počut',
ako reve – huči...
Ked' poniesie z Ukrajiny
do belasých mori
krv tyranskú, potom i ja
rodné lány, hory,
všetko nechám, potom uznám
všemocného boha,
– pomodlim sa... No dovtedy –
ja nepoznám boha...*

Примітка. Подальші вправи з * – для виконання в аудиторії.

***3.** Зіставте подані висловлювання про походження української мови. Чим ці думки різняться? Який теоретичний матеріал вони ілюструють?

1) Початковим етапом існування української мови – літературної мови, як і загальнонародної розмовної мови, є XIV століття (окремі фонетичні та граматичні риси, які згодом узвичаїлися в українській мові, спостерігаються ще в пам'ятках XI – XIII ст.). На той же час припадає й початок російської та білоруської літературних мов (П. Плющ).

2) Українська мова як така зарисувалася ще на слов'янській прабатьківщині, від якої відірвалася вже з виразними своїми рисами, як постала й кожна інша слов'янська мова (І. Огієнко).

***4.** Перекладіть афоризми українською мовою, передавши не тільки думку, а так, щоб це було по-українськи природно та невимушено.

1). Для изучения языка гораздо важнее свободная любознательность, чем грозная необходимость (Аврелий Августин).

2). Язык имеет большое значение еще и потому, что с его помощью мы можем прятать наши мысли (Вольтер).

3). Как человека можно распознать по обществу, в котором он находится, так о нем можно судить и по языку, которым он выражается (Дж. Свифт).

4). Нам, филологам, было, конечно, всегда понятно, что орфография есть

вещь условная и меняющаяся во времени; но широкие круги грамотных людей считали ее покоящейся на каких-то незыблемых основаниях (Л. Щерба).

5). *Истинная любовь к своей стране немыслима без любви к своему языку* (К. Паустовский).

6). *Обращаться с языком кое-как – значит и мыслить кое-как: неточно, приблизительно, неверно* (А. Толстой).

7). *Язык важен для патриота* (Н. Карамзин).

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал.
2. Мацюк Г. Теорія української літературної мови: етапи формування і перспективи розвитку. *Українська мова*. 2003. №1. С. 27-39.
3. Карпенко Ю. Українська гіпотеза. *Мовознавство*. 1993. С. 3-8.
4. Німчук В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 1998. № 1. С. 3-15.
5. Онуфрієнко Г., Хваткова С. Проблема походження і періодизації української мови в концепціях і гіпотезах ХХ ст. *Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України* : Зб. наук. праць VI Всеукр. наук.-практ. конф. Запоріжжя : ОДА, ЗНТУ, 2005. С. 274-277.
6. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998.
7. Лазебник С. Зарубіжні українці: скільки їх, де вони? *Золоті ворота*. Вип. 1. Київ, 1991. С. 5-18.
8. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ : Академія, 1997.
10. Русанівський В. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. Київ : Наукова думка, 1985.
11. Мова – народ : висловлювання про мову та її значення в житті народу / упоряд. Олекса Тихий ; післяслово О. Зінкевича. Київ : Смолоскип, 2007.

Методичні рекомендації та поради

Студент повинен усвідомити зміст і завдання виучуваного курсу, перелічувати основні розділи дисципліни, зауважуючи, що вивчає кожен із них. Розглядаючи питання про місце української мови серед інших слов'янських, слід запам'ятати відповідні групи, пояснювати поняття «живі», «мертві» мови; знати різні теорії про походження української мови (традиційну, новітні, шовіністичні, альтернативні – їх авторів), сучасне українське законодавство щодо української мови.

Домашні вправи і завдання слід виконувати роблячи помітки, написи, підкреслення тощо. Для якісної підготовки до заняття слід використовувати основну та допоміжну літературу.

Практичне заняття № 3

ТЕМА. Стили сучасної української мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Форми існування української мови.
2. Літературна мова, її ознаки. Типи мовних норм, їх кодифікація.
3. Стили мови і стили мовлення в сучасній українській літературній мові.
4. Колоритно-(жанрово-)стильові різновиди в мові.
5. Позамовні ознаки й мовні засоби (лексичні, морфологічні, синтаксичні) кожного із стилів української мови та їх різновидів (усні й писемні стили).
6. Взаємозв'язки та взаємодія різних стилів.

II. Виконати завдання:

1. Складіть і заповніть таблицю традиційних стилів української мови.

Назва стилю, різновидів	Стильові риси / мовні засоби	Функція	Сфера спілкування	Жанри, в яких стиль реалізується
Офіційно-діловий Підстили ОДС: законодавчий, дипломатичний, адміністративно-канцелярський	офіційність, точність / стилістично нейтральні мовні засоби, проф.-ми, стандартні вислови, відсутні емоційно забарвл. слова; розповідні речення	повідомлення (документація, інструкція)	офіційно-ділові відносини	ділові папери: оголошення, доручення,...; законодавчі акти: закон, кодекс,...

2. Прочитайте речення, назвіть слова, вживання яких не відповідає мовній нормі. Запишіть відредаговані речення.

1). На слідуючій неділі відбудеться засідання наукового гуртка, у ньому приймуть участь студенти нашої групи. Усі вони являються членами цього

гуртка.

- 2). *Я рахую: ви вірно кажете. Я поступив би так само.*
- 3). *На вечір зустрічі в школі прийшли бувші її випускники.*
- 4). *Ми хочемо з вами побалакати про те, як підготуватися до свята.*
- 5). *Приведу кілька прикладів.*
- 6). *Редакція одержує багато листів на цю тематику.*
- 7). *Робітники жодної компенсації не отримали.*
- 8). *Всі ми маємо своє відношення до сучасних подій.*
- 9). *Всі, кого торкається дана тема, повинні висловити своє відношення.*
- 10). *Відношення у колективі були нормальні.*
- 11). *Мова йдеться про ядерну зброю.*
- 12). *Зустрічаєшся з такими юними обдарованими талантами і думаєш, як би зберегти їх для майбутнього.*
- 13). *Щодо мого навчання, то мама не мала до мене ніяких проблем.*

3. Запишіть речення й обґрунтуйте, з якими стилями пов'язане їхнє використання.

- 1). *Дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.*
- 2). *За цей успіх ми дякуємо і нашому керівництву, яке зуміло забезпечити в наш нелегкий час виробництво всім необхідним: коштами, сировиною, технікою.*
- 3). *Ураховуючи ситуацію, що склалася, з ініціативи представників обласної організації Червоного хреста була укладена угода з Українським товариством медиків у Відні.*
- 4). *На початку 1955-го року наш інститут перебрався у корпус, що по вулиці Жуковського поряд із залізничним вокзалом станції Запоріжжя-II. Споруда була зведена ще до революції, у ній містилася колись чоловіча гімназія. Учився я добре, тому майже постійно одержував підвищену стипендію. За першу студентську «платню» купив мамі подарунок – велику шерстяну хустку.*
- 5). *Шановні колеги! З подякою підтверджуємо отримання Вашої пропозиції від 12.03. 2020 р. на будматеріали, що виробляються підприємством «Універсал».*
- 6). *Щоб визначити швидкість тіла при рівномірному русі, треба шлях, пройдений тілом за який-небудь проміжок часу, поділити на величину цього проміжку: $V = S : t$.*
- 7). *Звісна річ, фразеологія посідає чільне місце не тільки як наука, але передусім як навчальна дисципліна, тому й не дивно, що матеріал у посібнику закреслений широко у пов'язі з фразеологічною проблематикою.*

***4.** Які стилі/підстили репрезентують подані уривки? У якій формі (усній чи писемній) вони сприймаються більш природно? Подайте їх у протилежній

формі. Чи однакове писемне оформлення вони матимуть?

Завдяки своєму термоаккумуляційному дну посуд дозволяє знизити споживання електроенергії (газу) до 70%(!), води, жирів і солі до 80% (!!) і більше (!!!), а також зекономити час і нерви на приготування їжі. (?)

Мені – незабаром шістнадцять. Я так люблю природу!.. В нашому садочку, біля яблуньки, росте величезний дуб. Я ось ниньки біля нього і вздріла щось дивне-предивне! Ще вчора садок був якийсь напружений, мовчазний... Загадковий. А вже зранку зробився весь біло-рожевий... Аж наче співає! Яблуневі квіти буцім дивляться на мене й шепочуть: квітнемо на повну силу...

Дивне усе довкруг і прекрасне. Гілочка дуба тягнеться до яблуньки...аж тремтить. Передихне ледь-ледь – і знову... Вітер скажете? Ні. Ні! Я ось заспіваю їм обом про весну, нехай послухають.... Ба, яка вона, яблунька!.. Буцім наречена. Біля дуба ж! Затишно їй і розкішно. Бо ж дуб – велет, а сонце – тепло і світло. Я дуже люблю ніжне сонце, садочок, дуб і .. людей. За що саме люблю людей? Поясню, слухайте. Оцей-о велетень займає багато місця. Та його ніхто не зачепить. Нехай живе! Розростається ще і ще... Ось за це я й люблю людей – за їх щедру душу, добре серце, щирість і відданість природі...(?)

До твоєї появи на світ, доню, я часто намагалася уявити, якою ти будеш. Стрункою й поважною, прикрашеною шумовинням оборочок дівчинкою чи невгамовною непосидою? Як би там не було, а жодна моя мрія не здійснилась. Я отримала від долі абсолютно рідкісну, не передбачувану, загадкову, дивовижну тебе. І намагатимусь зберегти сили, аби встигнути влаштувати так, щоб у тебе все було добре.

Донечко! Я бажаю тобі бачити, як чайка незграбно чимчикує по піску, як кружляє осіннє листя, як стукають краплини дощу по асфальту вулиць, як виграє веселка і линуть у високому небі ластівки. Бажаю тобі, моя мила дівчинко, відчувати лоскіт шовку й тепло зігрітого сонцем каменю, дотик кошеняти й потиск дружніх, люблячих рук, смакувати щойно випеченим хлібом, чистою водою, вишуканим вином, солоними помідорами. Дорога моя, я бажаю тобі довгого і повноцінного життя, тому що ти – понад усе в моєму житті. Ти – моє серцебиття. У тебе є моя любов – любов, яка пов'язує нас. Візьми її з собою у той світ, який я ніколи не побачу (?).

Благословенна будь, моя незаймана дівце Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, досі, дивлячись часом униз,

не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах (?).

***5.** Що спільного у поданих текстах? Чим вони відрізняються? Поміркуйте (під час виконання використовуйте таблицю, складену в завданні 1). Схарактеризуйте мовні особливості (норми) одного з уривків. Дотримуйтесь приблизно такої схеми аналізу стилю:

1. Визначення теми, основної думки, жанру тексту.
2. Основні лексико-семантичні особливості: вживання слів у прямому чи переносному значенні, наявність емоційно забарвлених слів, синонімів, термінів, запозичень, пасивних слів.
3. Висновок про стиль, колоритно-стильовий відтінок (якщо є).

Сім'я – мала соціальна група, створена на основі офіційного чи громадянського шлюбу або на кровній спорідненості, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаємними юридичними й моральними зобов'язаннями стосовно один одного, родинними традиціями. Сучасна сім'я виконує такі функції: сексуальну, репродуктивну, виховну, регулятивну, рекреативну, господарсько-побутову, економічну і первинної соціалізації дитини. У своїй сукупності вони визначають повноту сімейного життя, але кожна з них має свої особливості. В нових соціальних умовах функції сім'ї набувають частково нового змісту чи певних особливостей прояву... (?)

Найбільша сім'я в Україні живе в Карпівці

Де живе найбільша сім'я в Україні? Скільки в ній дітей? Ні-ні, не треба ламати собі голову і порпатися в товстенних фоліантах, звертатися до енциклопедій, комп'ютерних інформаційних систем. Досить завітати до села Карпівка, що неподалік від Цумані у Ківерцівському районі Волинської області. А точніше - до обійстя Йосипа Тихоновича та Софії Мусіївни Фенів. Господареві – 56, а його дружині – 47. У цих славних наших краях, не повірите – вісімнадцять дітей! І, дякувати Богу, не обділені материнським і батьківським теплом, здорові, гарно виховані. І в кожного, як мовив Тарас Шевченко, – своя доля і свій шлях широкий.

Велика сім'я – велика сила. Упродовж п'яти років, не покладаючи рук, трудилися і звели добротний двоповерховий мурований будинок, придбали трактор... Звісно, якщо сьогодні не просто прогодувати й виховати одне дитя, то що говорити Феням. Але вони не нарікають, живуть у злагоді й любові. Добре було б, зрозуміло, якби не обминули увагою цю сім'ю бізнесові структури, влада ... (?)

Кодекс про шлюб та сім'ю України

Загальні положення

Розділ I. Основні положення

Стаття 1. Завдання Кодексу про шлюб та сім'ю України

Завданням Кодексу про шлюб та сім'ю України є:

- даліше зміцнення сім'ї – побудова сімейних відносин на добровільному шлюбному союзі жінки і чоловіка, на вільних від матеріальних розрахунків почуттях взаємної любові, дружби та поважання всіх членів сім'ї;*
- виховання дітей з обов'язковим піклуванням батьків про їх здоров'я, фізичний, духовний, моральний розвиток, навчання і підготовку до праці;*
- всемірна охорона інтересів матері і дітей;*
- виховання почуття відповідальності перед сім'єю;*

Стаття 2. Відносини, які регулюються Кодексом про шлюб та сім'ю України.

Цей Кодекс встановлює порядок і умови одруження, регулює особисті і майнові відносини, які виникають в сім'ї між подружжям, між батьками і дітьми, між; іншими членами сім'ї, відносини, які виникають у зв'язку з усиновленням, опікою та піклуванням, прийняттям дітей на виховання, порядок і умови припинення шлюбу, порядок реєстрації актів громадянського стану.

***6.** Підкресліть слова літературної мови. Яким літературним нормам підпорядковане кожне з них?

Цього, весь, всим (людям), хожу, сидять, кричать, гомоніти, виключати, запитати – запитання, пишениця – пишеничка, балакати, кукуруза, фасоль, басоля, стрічка – лєнта – бинда, сахарь, мимохідь – мимохіть, бажаючи, відпочиваючи – відпочиваючи, філологиня, очільник, просвітигель, грати – грати, аренда, славен – славний, карман, мішок.

Література

1. Підручники з сучасної української літературної мови, лекційний матеріал.
2. Арешенков Ю. Класифікація функціональних стилів і вивчення стилістики у вищій та середній школі. *Українська мова і література в школі*. 1993. №1. С. 3-5.
3. Мамчур І. Функціональні стилі мовлення в аспекті сучасного мовознавства. *Дивослово*. 2001. № 12. С. 32-42.
4. Чорненький Я., Матвіїв Г. Стилї сучасної української мови. *Українська мова та література* : Всеукраїнська газета для вчителів. 2009. № 40. С. 15-21.
5. Стилї і час. Хрестоматія. Київ : Наук. думка, 1983.
6. Мова і час : Розвиток функціональних стилів сучасної української

літературної мови. Київ : Вища школа, 1977.

7. Пентилюк М. Культура мови і стилістика. Київ : Вежа, 1994.

8. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. Київ : Вища школа, 1990.

9. Дзюбишина-Мельник Н. Ще один стиль української літературної мови. *Культура слова*. Київ : Наук. думка, 1994. Вип. 45 – **законспектувати**.

10. Бибик С. Диференційні ознаки розмовно-побутового стилю літературної мови. *Українська мова*. 2011. № 4. С. 22-31.

11. Тарновецька-Ткач Л., Шепетюк І. Стилістика офіційного і товариського спілкування та сучасні потреби розмовного стилю. *Урок української*. 2001. № 6. С. 18-21.

12. Григораш А. Публіцистичний стиль у системі функціональних стилів сучасної української мови : особливості стандарту та експресії. *Наука і сучасність*. Серія : Педагогіка. Філологія : Збірник наукових праць. Київ : НПУ, 2006. Т. 55. С. 161-170.

13. Лисяк В. Стилї, типи і жанри мовлення. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2006. №2 (78).

14. Селігей П. Науковий стиль української мови : ресурси оновлення. *Мовознавство*. 2006. № 2/3. С. 174-186.

15. Равлюк С. Художньо-публіцистичний підстиль та його ознаки. *Наука і сучасність* : Зб. наук. пр. Т. 26. Київ : НПУ, 2001. С. 249-255.

Методичні рекомендації та поради

Готуючись до цього практичного заняття, студент повинен усвідомити такі важливі поняття, як «усна і писемна форма існування української мови» та особливості кожної з них, «літературна мова», її ознаки, «мовна норма» та її типи, «мовний стиль» і «стиль мовлення», «колеритно-стильові різновиди» літературної мови.

Студенти повинні твердо знати визначення ключових понять і термінів. Опрацювання підруничкової та рекомендованої літератури сформує розуміння ознак літературної мови, у тому числі – її нормативності на різних рівнях, системи книжних і розмовних функційних стилів української мови, допоможе зорієнтуватися в суперечках щодо існування деяких із них (художнього, епістолярного, ораторського), різновидів публіцистичного та офіційно-ділового стилів, у пропозиціях щодо введення до переліку стилю усної народної творчості та конфесійного.

У результаті засвоєння стильових рис кожного функційного різновиду мови студент повинен уміти давати характеристику мовних особливостей кожного стилю чи його різновиду, визначати відтінки мовлення, зіставляти стилі, самостійно добирати приклади різних стилів, у разі необхідності вказувати на їхню взаємодію.

Практичне заняття № 4

ТЕМА. Лексикологія сучасної української літературної мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Предмет і завдання лексикології української мови.
2. Лексична система української мови.
3. Слово як основна одиниця лексичної системи. Слово й поняття.
4. Природа лексичного значення слова, його складники. Багатозначність слова.
5. Типи лексичних значень слів. Зміни в лексичному значенні слова: звуження або розширення обсягу значення, семантичне зміщення.

II. Виконати завдання:

1. Вправа **103** – за збірником вправ «Сучасна українська літературна мова» М. Плющ, О. Леути, Н. Гальони (Київ : Вища школа, 1995). **(Під час виконання вправи використовуйте тлумачні словник української мови.**

2. Вправа **137** – за збірником вправ і завдань «Сучасна українська мова» В. Ужченка, Т. Терновської, Т. Маркотенко (Київ : Вища школа, 2006).

3. Випишіть і зіставте словникові статті з реєстровими словами *океан, хохол, циган* зі «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка та сучасних тлумачних словників. Простежте, як змінилася семантична структура поданих слів.

***4.** Скільки слів у поданому уривку? Визначте частиномовну приналежність підкреслених слів. Випишіть по 5 конкретних і абстрактних назв, по 2 однозначних і багатозначних слова.

Аж ось і іспит з геометрії.

Олег Трійченко ще раз покрутив пальцем круг пальця, розвів широко руками, хоробро ті руки звів знову – палець об палець тільки – стук.

– Єсть! Складу! – аж підскочив Олег.

Упевнено підійшов він до столу, хоробро взяв білет, глянув – і зблід: паралелепіпед. Щось у його всередині похололо і посунулось аж туди-туди, а там тільки: тень-тень-тень-тень – затенькало.

– Ну, Трійченко, який у тебе білет? – запитує Олена Василівна, вчителька геометрії.

А тут круг стола члени комісії, і всі вони на Олега дивляться, чекають.

– Двадцять третій, Олено Василівно... Ралелепопід...

– Як-як? Що ти сказав?

- Паралелеопі-пі..
 – Ну-ну?..
 – Пі...пі...пі... (За О. Вишнею)

***5.** Визначте лексичне значення виділених слів, його тип – пряме чи переносне. Для переносного значення з'ясуйте вид перенесення.

- 1). В честь волі нової хвалу співець заграє / На **вільних** струнах **вільними** руками (Л. Українка).
- 2). Син **ковалю**, він сам став у лави **ковалів** народного щастя (П. Тичина).
- 3). **Пече** землю сонце, **пече** безробітних голод і злість, **печуть** нуждарів-селян злидні і передневок (П. Козланюк).
- 4). Сто **гордых** Колосів над збіглими віками. / Сто **гордых** дум на **гордому** чолі! (М. Вінграновський).
- 5). **Чорний** вітер в полях **чорний** сніг виміта (М. Братан).
- 6). **Білий** подих – Троянда **білі** пелюстки Ронить на **білий** папір. Хто **білішого** вірша напише? Отака **біла-біла** хата Серед **білого-білого** цвіту (І. Драч).

***6.** Згрупувати слова за гіперсемами.

Виноград, карась, нога, ховрах, піджак, сержант, аспірант, спина, віхола, стадо, поліція, журавель, таксі, асистент, автобан, година, сорочка, професор, кішка, дзеркало, язик, кайло, малина, ера, штани, поїзд, вухо, зозуля, жито, шорти, потилиця, дятел, прапориць, автобус, ріпа, епоха, доцент, просо, стопа, трюмо, чапля, горобець, буря, радіти, калина, хнюпитися, хуртовина, боятися, ватага, капелюх, терен, лютувати, буревій, бузок, сердитися, мишва, віхола, кукурудза, тужити, шторм, отара, малина, рій, сумувати, ураган, студентство, заметіль, конюшина, тремтіти, квасоля, хурделиця, петрушка, тішитися, щавель, циклон, череда, сумувати, овес.

***7.** Укажіть, на яких значеннях слів вибудовуються подані словосполучення.

Капелюхи соняхів, вишнева Україна, голубий спокій, слухати Вакарчука, мереживо снів, кулькова ручка, сирна тарілка, чоловік у балаклаві, температура падає, краплі скорботи, університет прийняв першокурсників, група складає іспит, смачна груша, Україна голосує, дівчина в бікіні, Колобок, легкі капрі.

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал.
2. Лисиченко Л. Бесіди про рідне слово: Слово і його значення. Харків, 1993.
3. Кулибчук Л. Образність як лінгвістична категорія (в аспекті сучасних мовознавчих досліджень). IV Міжнародний конгрес україністів. Доповіді та повідомлення : Мовознавство. Київ, 2002. С. 221-224.

4. Кононенко В. Національно-мовна картина світу : зіставний аспект. *Мовознавство*. 1996. № 6. С. 39-46.
5. Єрмоленко С. та ін. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ, 2001 (відповідні статті).
6. Шевченко Л., Різун В., Лисенко Ю. Сучасна українська мова. Довідник. Київ : Либідь, 1996 (відповідні статті).
7. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. : Зміни в лексиці. *Дивослово*. 2000. №4. С. 15-20 – **законспектувати** (у робочий зошит занотувати основні положення, приклади, цікаві факти).
8. Степанець А. Багатозначність слів. Пряме і переносне значення слова. Типи переносних значень. *Дивослово*. 2013. № 1. С. 16-17.
9. Русанівський В. Закономірності розвитку значення слова. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 4. С. 27-101.

Методичні рекомендації та поради

У результаті підготовки до практичного заняття студенти повинні знати визначення таких понять: лексика, лексикологія, слово, лексичне значення слова, пряме і переносне значення слова, переносне вживання, метафора, метонімія, синекдоха, багатозначність (полісемія), фразеологічно зв'язане значення слова, синтаксично обумовлене значення слова.

Під час обговорення теоретичних питань студенти повинні продемонструвати розуміння того, як співвідносяться лексика і лексикологія, слово й поняття, лексичне і граматичне значення, переносне значення та переносне вживання, різні типи переносного значення (метафора, метонімія, синекдоха), пояснити, у чому виявляється системність української лексики, чому слово є основною одиницею мови, що таке його внутрішня форма, як передається полісемія у словнику, чому з'являються нові значення у слова.

Виконуючи вправи і завдання, необхідно вміти пояснювати значення слів, встановлювати типи лексичних значень слова за характером відношень (номінативне/контекстуальне), за способом номінації (пряме/переносне), за ступенем семантичної вмотивованості (похідне/непохідне), за видом синтагматичних відношень (вільне/зв'язане); визначати й витлумачувати зміни в лексичному значенні слова (випадки звуження, розширення, семантичного зміщення). Ці відомості є початковими елементами лексикологічного розбору.

Практичне заняття № 5

ТЕМА. Омоніми й пароніми у словниковому складі української мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Омоніми, їх види в українській мові.
2. Омонімія і багатозначність.
3. Шляхи виникнення омонімів. Міжмовна омонімія. Кодифікація омонімів.
4. Широке й вузьке трактування паронімів. Словникові пароніми, їх групування на основі семантичних зв'язків, кодифікація.
5. Стилiстична роль омонімів і паронімів.

II. Виконати завдання:

1. Вправа **110** – за збірником вправ М. Плющ та ін. (Київ, 1995).
2. Із словника омонімів (дивись позицію 5 у списку літератури) випишіть 1 оморяд, у якому окремі омоніми – багатозначні слова.
3. Вправа **149** – за збірником вправ і завдань В. Ужченка та ін. (Київ, 2006).
- *4. Доведіть омонімічні, паронімічні можливості поданих слів. Уведіть у речення підкреслені слова так, щоб можна було простежити їхню здатність до омонімії, паронімії або переконатися в багатозначності.
 - 1). Термін, мул, цупкий, минати, **наставляти**.
 - 2). Дати, **зірка**, перепона, гончар, пов'язувати.
 - 3). Загін, дорога, **потужний**, котитися, приклад.

*5. Установіть, які пари слів є омонімами чи паронімами, а які не відносяться до цих розрядів лексики. Поясніть різницю між омонімами і паронімами.

Оса – коса, терміновий – термінологічний, кадри (фільму) – кадри (заводу), практик – практикант, поляни – поляки, належати (боки) – належати (школі), мекали – мешкали, на розі (вулиці) – на розі (тварини), вода – врода, гостре (лезо) – гостре (слово), орден – ордер, кришталь (матеріал) – кришталь (посуд), калина – малина, майнути – гайнути, Судак (місто) – судак (риба), «Град» – град, вогонь (кулеметний) – вогонь (душі), відкрити (пам'ятник) – відкрити (лист).

*6. Відредагуйте речення та запишіть правильно. Поясніть причину помилок.

- 1). Рівною стрічкою пролягла траса, обсаджена декоративними рослинами.
- 2). Стаття перекреслена двома жировими лініями.

- 3). *Переді мною стояв кореневий поліщук, що добре знав ці краї.*
 4). *Хочеться вірити, що унікальний пам'ятник природи буде захищений.*

***7.** До поданих іменників доберіть із дужок потрібні за змістом означення, запишіть у зошити й аргументуйте свій вибір. Із виділеним словом складіть речення і дайте йому [слову] письмову характеристику (щодо значення й усього, що з цим пов'язано; можливість добору омонімів і паронімів), тобто виконайте частковий лексичний аналіз.

1). ... *присутність*, ... *займенник*, ... *випадок* (особливий, особистий, особовий);

2). ... *зал*, ... *квиток*, ... *книжка*, ... *конференція* (читаний, читацький, читальний);

3). ... *погода*, ... *апарат*, ... *риба*, ... *мітинг* (літаючий, льотний, літальний, летучий);

4). ... *наголос*, ... *речення*, ... *числівник*, ... **НИЖ**, ... *цех* (складаний, складовий, складальний, складний, складений).

***8.** Запишіть речення і з'ясуйте стилістичну роль омонімів і паронімів у них.

1). *Хоч піднімай його домкратом, а хам не стане демократом* (Л. Костенко).

2). *І алігатор міста – алергія – виходить із асфальтів, як з води* (Л. Костенко).

3). *Гримнули гармати. Перша куля, брате, межі віч буланому вдарила в огні. Просвістіла друга, обминула друга, в серце безталанному влучила мені* (Л. Первомайський).

4). *Подякував багатому злидар, бо добрі постолі дістав задар. Повихваляв багатого бідак, але багач хотів щодня подяк...* (Д. Павличко).

5). *Я чув, із тебе кепкувала мила, Що ти одержав цілий ящик мила. Либонь, забув ти просвітить її: Пішли на мило критики твої!* (П. Ребро).

6). *Після того, як з шафи Роману / Впав на голову власний роман, Охолов він до жанру роману, Перейшов на новели Роман* (П. Ребро).

7). *Без війни, без вини – отак одним махом мільйони людських життів пішли на той світ [у роки сталінського терору]* (В. Маняк).

8). *Ні гостей, ні вістей. Самота. Сумота* (М. Братан).

9). *Грицю вже не до коси: Виплив човен з-за коси, В нім русявих дві коси. Батько сердиться: «Коси! В човна очі не коси!»* (О. Різників).

10). *Все іде. Та не все промине, Промайне, перемне, перемелеться...* (С. Зінчук).

11). *В обіймах хмар душі тепло сказало – Ти не забрало! Просто ти забрало ключі мої від серця, і в ключі далеко нині з журавлем вони. Знайду старий колодязь з журавлем, Води цілющої ковток один зроблю, І ключ сама погоджуся віддати Назви лиш дату* (Н. Рубанська).

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал.

2. Лисиченко Л. Лексикологія сучасної української літературної мови. Харків, 1977. С. 51-66.
3. Беднаж М. Із спостережень над польсько-українськими міжмовними омонімами. *Вісник ЗДУ. Філологічні науки*. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. №2. С. 5-8.
4. Зволінський В. Фальшива міжмовна еквівалентність в українській та чеській мовах. *Вісник ЗНУ. Філологічні науки*. Запоріжжя : ЗНУ. 2005. № 1. С. 75-84.
5. Демська О., Кульчицький І. Словник омонімів української мови. Львів : Фенікс, 1996.
6. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. Київ : Академія, 1997. С. 389-399 – **зробити виписки** ключових теоретичних положень із прикінцевої статті **в робочі зошити**.
7. Дорошенко С. Багатозначність слів і омоніми. *Дивослово*. 2009. № 5. С. 38-39.
8. Гринчишин Д., Сербенська О. Словник паронімів української мови. Київ : Освіта, 2008. С. 3-6 (Передмова).

Методичні рекомендації та поради

Засвоєння цієї теми передбачає знання таких ключових термінів і понять: омонімія, лексичні омоніми, повні та часткові омоніми, омофони, омоформи, омографи, міжмовні омоніми, пароніми, парономазія.

Студент повинен чітко зрозуміти відмінність між омонімією та багатозначністю, формулювати широке й вузьке трактування паронімів, розпізнавати різновиди неповних омонімів, виявляти омонімічні та паронімічні можливості слів, способи позначення відповідних груп лексики на письмі, знати джерела виникнення омонімів, використання цих груп слів у різних стилях, складати речення з ними. Крім цього, студенти повинні ознайомитися зі спеціальними словниками омонімів і паронімів. Опрацювання названих груп лексики уможлиблює розширення меж лексикологічного аналізу.

Практичне заняття № 6

ТЕМА. Синоніми у словниковому складі української літературної мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Поняття про синонімію, синоніміку. Види синонімії. Проблема визначення й дослідження лексичних синонімів у лінгвістичній літературі.
2. Різновиди синонімів: абсолютні та квазісиноніми; одно- та різнокореневі, постійні (загальнономовні) й контекстуальні (перифрази та евфемізми), їх фіксація у словниках.
3. Класифікація синонімів за значенням. Синонімічний ряд, його структура, ознаки. Поняття про домінанту.
4. Синонімія та полісемія. Джерела синонімів.
5. Прийом ампліфікації в синонімії. М. Рильський про синоніми (цитату вивчити напам'ять).

II. Виконати завдання:

1. Вправа 118 – за збірником вправ М. Плющ та ін. (Київ, 1995).
2. Вправа 156 (1 – 5 речення) – за збірником вправ і завдань В. Ужченка та ін. (Київ : Вища школа, 2006).
3. Доберіть образні вислови (перифрази) до слів *Нестор Літописець, І. Котляревський, М. Старицький; Болгарія, Єгипет, Японія; Київ, Львів, Одеса, Рим; артисти, учителі, депутати, журналісти, лікарі, поліціянти.*
- *4. Замініть слова синонімами і поясніть, яких відтінків у значеннях слів та в емоційному забарвленні вони набувають. Дайте характеристику підкресленому слову в тексті щодо лексичного значення взагалі й у конкретному реченні зокрема (усіх можливих його різновидів; омонімічних, паронімічних і синонімічних властивостей).

*Щирий український спів... Жодне шановане й улюблене свято не обходиться без **симпатичних**, добре знайомих багатьом киянам людей, одягнутих у національні **строї** – не фабричного крою, виготовлені для ширвжитку, а **старовинні**, успадковані від бабусь або з любов'ю пошиті і **вигантувані власноручно**. Від того трохи **розмаїтим**, «неофіційним» може видатися цей гурт, але в тому його і принада, тим він і чарує. Та й назва його (хор «Гомін») відповідає невимушеній і розкутій атмосфері, яка відразу ж **утворюється**, коли заклично і чисто **заводить** сопілка Леопольда Яценка мелодію «Червоної калини» і **майдан** наповнюється щирим українським*

співом... (М. Цівірко).

***5.** Прочитайте слова, побудуйте із них можливі синонімічні ряди, визначте домінанту, вкажіть типи стосунків між членами ряду і визначте, якщо можна, групу синонімів.

Восьминіг, відстати, гірчичний, уривок, пити, недобре, назовсім, допоміжний, спрут, повнолиций, відчепитися, погано, поштар, нарочито, хлебтати, підсобний, тихий, напам'ять, метаморфоза, відв'язатися, доріжка, лимонний, фрагмент, дудлити, але, мордатий, перебільшений, приблизно, ознака, криптографія, листоноша, товсторилий, слабкий, ровесник, неголосний, стежина, біля, зюйд, жовтий, назавжди, назло, перетворення, гіперболізований, симптом, одноліток, тайнопис, роздутий, майже, прикмета, нечутний, лай, південь, золотий, навік, назубок, наперекір.

***6.** виправте та запишіть речення, уникаючи тавтології (однокореневих слів) та плеоназмів (зайвих слів).

- 1). *Кожний літературний персонаж має свої індивідуальні риси.*
- 2). *У школі я дружу зі своїми друзями.*
- 3). *Гуманізм і людяність – найголовніші риси героїв цього твору.*
- 4). *Треба написати свою автобіографію.*
- 5). *Підводячи підсумки, доходимо до висновку, що дієслова мають два види.*
- 6). *Це явище передове і прогресивне.*
- 7). *Ми пам'ятаємо і не забуваємо ваші поради.*
- 8). *Письменник змалював у романі найбіднішу бідноту.*
- 9). *Квіти вражали барвистістю веселкових барв.*
- 10). *З вулиці доносились крики людських голосів.*

***7.** Поясніть значення виділених слів і виразів. Установіть їхню належність до стилістичних фігур, що базуються на явищі синонімії (ампліфікація, перифраз, евфемізм, тавтологія).

- 1). *Все, що снилось-говорилось, **Не відходило в минуле...** Вперше їх уста зустрілись. Очі в очі зазирали* (М. Рильський).
- 2). *Приїзд **похилого літами, недужого** Щепкіна до Шевченка, що вертався із заслання, в Нижній Новгород, – був і буде високим взірцем для людей* (М. Рильський).
- 3). *І вже болить душа, **на дуб здубіла**, В цій чужаниці, чужбі, чужині!* (В. Стус).
- 4). *«**Невеличкий Київ**», «веселеньке містечко», «царство вишень» – часто таке доводиться чути про Нікополь від гостей* (З газети).
- 5). *Ввійшла к Юноні з **ревом, стуком**, З великим **тріском, свистом, гуком**, Зробила об собі лепорт* (І. Котляревський).
- 6). *Сі круглії вежі й високії мури – **Страшні та суворі, непевні, понурі**, І скрізь у тих мурах стрільниці-бійниці...* (Л. Українка).
- 7). ***Рокоче, б'є, нуртує** далиною, **струмить** за обрій блискавок орда*

(А. Малишко).

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал довідники, словники лінгвістичних термінів (відповідні статті).
2. Тараненко О. Синоніми української мови. Словник синонімів української мови (прикінцева стаття). Т. 2. Київ : Наук. думка, 2000. С. 945-954.
3. Лисиченко Л. Лексикологія сучасної української мови. Харків, 1977. С. 51-66.
4. Коломієць М. Перифрази в сучасній українській літературній мові. *Дослідження з граматики і стилістики української мови*. Дніпропетровськ, 1984. С. 18-23.
5. Великорода В. Механізми поповнення евфемістичної лексики. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Вип. 4 : До 175-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ : НПУ, 2009. С. 212-217.
6. Пономарів О. Культура слова : Мовностилістичні поради. Київ : Либідь, 2001. С. 33-80 – **обрати 2 – 3 приклади** для ілюстрації теоретичних положень.
7. Регушевський Є. Чи є у мові зайві слова? *Культура слова*. Вип. 14. Київ : Наукова думка, 1978. С. 18-21.
8. Діц В. Критерії виділення і класифікації синонімів. *Проблеми граматики і лексикології української мови* : Зб. наук. праць. Київ : НПУ, 2004. С. 136-140.
9. Головащук С. Українське літературне слововживання : Словник-довідник. Київ : Либідь, 1995.

Методичні рекомендації та поради

Засвоєння синонімів передбачає знання таких ключових термінів і понять: лексичні синоніми (абсолютні та квазісиноніми, що є ключем до проблеми вивчення цього розряду лексики), синонімічний ряд, перифрази та евфемізми, прийом ампліфікації.

Бездоганне знання визначення синонімів полегшить запам'ятовування їх семантичних груп. Також студенти повинні знати структурні та функційні типи синонімів, джерела поповнення синонімічних рядів, вивчити цитату М. Рильського про стилістичну роль цього розряду лексики, розуміти зв'язок синонімії з багатозначністю. Оволодіння теорією сприятиме виокремленню в мовному матеріалі загальнономовних і контекстуальних синонімів, вибудовувати синонімічні ряди, пояснювати мету використання зазначених слів у реченнях і текстах.

Домашні вправи слід виконувати із залученням відповідних спеціальних та авторських словників. Опрацювання літератури дасть уявлення про історію

укладання відповідних лексикографічних джерел, про існування галузі синонімографія.

Практичне заняття № 7

ТЕМА. Антоніми у словниковому складі сучасної української мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Явище антонімії в українській мові.
2. Структурна класифікація антонімів.
3. Семантична класифікація антонімів.
4. Стилїстичні фігури, побудовані на антонімії.

II. Виконати завдання:

1. Доберіть антоніми до слів, запишіть отримані пари у стовпчик (використовуйте під час виконання словник антонімів Л. Полюги, тлумачні словники, словники іншомовних слів). За чим вони співвідносяться? Для пар з підкресленими словами вкажіть клас антонімів за семантичною класифікацією.

Адвокат, багатолюдний, бадьорий, батьківщина, без, вада, ввіз, ввічливо, відвертий, всюди, гармонія, гласний, гуманний, дріб'язковий, заборона, заощаджувати, легально, легко, мовчун, наразі, низина, одномовний, оптиміст, під, підроблений, поспіль, промовляти, суттєвий, сухо, талановитий, толерантний, туди, фас, шляхетний.

2. Із фольклорних збірників випишіть 5 прикладів (прислів'я, приказки, строфи пісень), де були б вжиті антоніми – різні частини мови.

3. Запишіть речення (*І в сутичці вічній святого з ганебним світлішає розум зацькований мій* (Л. Костенко)) й виконайте частковий лексикологічний аналіз слова *святого*: вкажіть усі можливі його значення та лексичне значення в поданому реченні, його тип, різновид (використовуйте тлумачні словники), доберіть синоніми, антоніми, омоніми, пароніми (по можливості вкажуйте їхній розряд, тип тощо).

*4. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть загальномовні антоніми однією речкою, а контекстуальні – двома.

- 1). *І захлиналась наша переправа – через Дніпро – водою і вогнем* (Л. Костенко).
- 2). *Ще не відснились радощі й печалі, їх часто й нині будять поїзди* (М. Сингаївський).
- 3). *В поезії – із тишею і громом і нині зерна сію у ріллю* (М. Сингаївський).
- 4). *Героїка і лірика злились, щоб із життям не вперше позмагатись* (М. Сингаївський).
- 5). *Слова, слова... Вони в собі всі різні: тривожні й тихі, радісні й сумні; є*

терпеливі, є жорстокі й грізні, лукаві й чесні, мудрі і смішні (М. Ткач).

6). Люди не поділяються на інженерів, лікарів та прибиральниць. Вони бувають гарними чи поганими, чесними та нечесними, з благородними та підлими душами (В. Коротич).

7). Життя складається з контрастів. Є урвища і є мости. Шанс дарувати й шанс – украсти. Є світло й темінь. Я і ти. Зневіра є і є надія. Одвічна істина й брехня. Чорниця є і є повія. Шовкова стежка і стерня. Є джерело і є болото. Є зло й добро. І пекло й рай. Є «так» і «ні». Є «за» і «проти». Прощення й помста – Вибирай (Л. Бенедишин).

***5.** Доберіть антоніми до прикметників, зважаючи на їхню багатозначність.

I. **Вільний** народ, **вільний** одяг.

II. **Пряма** доріжка, **пряма** людина, **пряма** мова.

III. **Чорна** дата, **чорний** хід, **чорний** колір.

IV. **Чисті** руки, **чисте** небо, **чиста** робота.

V. **Глухий** ліс, **глухий** куток, **глухе** село, **глухий** плач, **глуха** людина.

***6.** Поясніть значення виділених слів та виразів, встановіть їх належність до стилістичних тропів та фігур, що базуються на явищі антонімії (контекстуальна антонімія, антитеза, оксиморон).

1). *Всякий, хто вище, то нижчого гне, – Дужий безсильного давить і жме, Бідний багатого певний слуга, Корчиться, гнеться пред ним, як дуга* (І. Котляревський).

2). *Згинь **старе із мріями** – йди **нове з героями*** (П. Тичина).

3). *...ти, як весняний грім, Стала совістю, і душею, І **щасливим нещастям** моїм* (В. Симоненко).

4). *Сон. І ночі ніч. І темінь тьми. І **голосіння тиші*** (В. Стус).

5). *Слова одні нам **тішать** слух і зір, а інші нас **відштовхують** раптово, в одних – **огонь і істина жива**, а є **мертвотні, крижані слова!*** (М. Рильський).

6). *На **кричаний крик** мій – **мовчазне мовчання**... Я ж прагну спочатку почути ячання. І **всесвіту розум** поставлю на чати – Я хочу спочатку початок почати...* (І. Драч).

7). *Я честь віддам титану Прометею, Що не творив своїх людей рабами, Що просвіщав **не словом, а вогнем**, Боровся **не в покорі, а завзято**, І мучився **не три дні, а без ліку**, Та не назвав свого тирана **батьком**, А **деспотом** всесвітнім, і прокляв, Віщуючи усім богам загибель* (Л. Українка).

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал, довідники, словники лінгвістичних термінів (відповідні статті).
2. Лисиченко Л. Антоніми в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 1. С. 26-33.

3. Лисиченко Л. Лексикологія сучасної української мови. Харків, 1977. С. 91-107.
4. Тараненко О. Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах. *Українська мова і література в школі*. 1977. № 1. С. 32-39.
5. Векуа Н. Антонімія як лексико-семантичне явище. *Дивослово*. 2007. № 6. С. 26-29.
6. Турчин В. Семантична кореляція антонімів і синонімів у системі мови. *Мовознавство*. 2001. № 1. С. 67-71.
7. Ковальов В. Експресивне використання антонімії в українському художньому мовленні. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 9. С. 48-50.
8. Лотоцька К. Антитеза : когнітивні, функціональні та мовні аспекти аналізу. *Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць*. Вип. 2. Горлівка : Горлівський держ. пед. ін-т інозем. мов. 2003. С. 62-70.

Методичні рекомендації та поради

На практичне заняття студенти повинні засвоїти такі ключові поняття і терміни: антоніми, градуальні, комплементарні, векторні й антоніми-конверсиви, «примітивні» антоніми, антоніми-евфемізми, антитеза, оксиморон.

Опрацювавши типологію антонімів, способи їх позначення на письмі, студенти повинні знати семантичні, структурні, функційні типи антонімів, давати відповідну характеристику мовному матеріалу, пояснювати зв'язок антонімії з багатозначністю, визначати стилістичну роль антонімів у реченнях і текстах.

Ця група лексики є останньою в переліку слів, що об'єднуються на основі лексичного значення. Вона разом з іншими розрядами лексики (омонімами, паронімами, синонімами) та інформацією про лексичне значення слова становить блок щодо його семантичних властивостей у лексикологічному розборі.

ЗАПИТАННЯ ДО ПОТОЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ 1

1. Які мови представляють кожную із трьох груп слов'янських мов?
2. Які є теорії про походження української мови – загальноприйняті та шовіністичні?
3. Що таке «українська діаспора»?
4. Сформулюйте широке й вузьке розуміння сучасної української мови.
5. Чи тотожні поняття «стилі мови» та «стилі мовлення»?
6. Чому існує саме така кількість (7) функційних стилів української мови?
7. Дайте визначення кожного стилю та назвіть підстилі окремих із них.
8. Що таке колоритно-стильовий різновид мови?
9. Чому Т. Шевченка вважають основоположником нової української мови?
10. Які ознаки літературної мови?
11. Як співвідносяться «лексика» і «лексикологія»?
12. У чому виявляється системність української лексики?
13. Чому слово є основною одиницею мови?
14. Що таке лексичне значення слова? Чи пов'язане воно із внутрішньою формою слова?
15. Чому багатозначних слів у мові більше, ніж однозначних?
16. Які значення слова називають прямими, а які – переносними?
17. Чи тотожні поняття «переносне значення» та «переносне вживання» слова?
18. Які є типи переносних значень? Дайте їх визначення.
19. Дайте визначення омонімів, паронімів, синонімів, антонімів.
20. Який головний критерій у розмежуванні омонімії й багатозначності?
21. Що таке міжмовні омоніми та чому вони виникають?
22. Що являють собою пароніми в широкому й вузькому розумінні?
23. Що є спільного й відмінного в омонімії і паронімії?
24. Чим можуть відрізнятися між собою квазісиноніми?
25. Які синоніми називають абсолютними?
26. Які є різновиди контекстуальних синонімів?
27. Що таке енантіосемія, «примітивні» антоніми?
28. Як виявляє себе евфемізація в синонімії та антонімії?
29. Які стилістичні фігури будуються на синонімах, антонімах, паронімах?
30. Позитивними чи негативними в мові є явища омонімії, паронімії та синонімії?
31. Назвіть словники відповідних груп слів – спеціальні, шкільні.

Практичне заняття № 8

ТЕМА. Лексика сучасної української літературної мови з погляду її походження

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Історичні джерела лексики української мови.
2. Семантичні, фонетичні й словотвірні ознаки споконвічно українських слів.
3. Запозичені та іншомовні слова у словниковому складі української мови. Причини запозичень. Освоєння запозичень.
 - 3.1. Найдавніші запозичення із слов'янських і неслов'янських мов (старослов'янізми, грецизми, латинізми, старогерманізми, тюркізми): тематичні групи, найхарактерніші фонетичні, словотвірні ознаки.
 - 3.2. Пізніші запозичення з європейських мов: тематичні групи, їх найважливіші фонетичні, словотвірні, морфологічні ознаки.
4. Інтернаціональна лексика й слова-кальки (їх різновиди); екзотизми й варваризми, їх тематичні групи.
5. Ставлення до запозичених слів. Явище пуризму. М. Рильський про іноземні слова.

II. Виконати завдання:

1. Запишіть текст, підкресліть у ньому старослов'янізми або слова із старослов'янськими елементами. Дайте письмову характеристику одного такого слова, указавши значення – за словником (тип і різновид), доберіть синоніми, антоніми, омоніми, пароніми (якщо можна), назвіть їхні ознаки, групи, розряди чи різновиди (по можливості), поясніть походження слова – питоме чи запозичене (якщо питоме – з якого періоду, якщо запозичене – з якої мови), укажіть стиль уривка, його забарвлення (колоритно-стильовий різновид), мету вживання слова в поданому фрагменті.

Світ починався зі слова, й Україна починалася зі Слова. Слово, як плуг, орало правічний переліг життя, і з чорноземної скиби його виростили поети, і в кожного на устах у час недолі й радості була своя, але одна молитва – Україна.

Слово, як храм, і в його святості палахкотять, як свічки, праведні душі поетів, із блакитного купола благословляє нас небо, і хоралом віри зливаються голоси наших предтеч і суцих в одну молитву – Україна (О. Шевченко).

2. Вправи 127, 167 – за збірником вправ і завдань В. Ужченка та ін. (Київ : Вища школа, 2006).

***3.** Прочитайте подані групи слів і пронумеруйте їх: I – слова, успадковані з індоєвропейської прамови, II – праслов'янські, III – власне українські слова. Обґрунтуйте ваш вибір.

Плем'я, рот, ведмідь, липа, літо, день, потік, морок, долина, відро, тісто, сир, снувати, косити, ткати, гнів, горе, радість, один, три, дев'ять, сто, білий, чорний, теплий, ми, він, котрий, з, за, при –

.

Бавитися, багаття, бентежити, блакитний, бо, вдосвіта, виднокіл, вродливий, вщерт, гарний, грайливий, замилуватися, зворушливий, капелюх, наодинці, тричі, з-перед, але, немовби, дарма що –

.

Брат, син, брова, язик, кров, утроба, дерево, дуб, жолудь, місяць, стояти, їсти, сидіти –

***4.** Складіть зв'язний текст із власне українськими словами (див. завд. *3).

***5.** Запишіть правильні відповідники до поданих слів, словосполучень. У чому причина помилок?

Бажаючи, виконуючий обов'язки, наступаюче (свято), вияснити, вірно сказано, другими словами, зноска (у книзі), мільярд, на днях, обіщати, повезло комусь, поскільки, поступок, проступок, прийомна, саме основне, у цілому, учбовий, таким чином, виключатель, той чи інший.

***6.** Визначити лінгвістичний статус та ступінь мовної адаптації наведених лексем англійського походження (адаптовані (освоєні) запозичення, кальки, екзотизми, варваризми) та пояснити їхнє значення.

Андеграунд, акаунт, байк, банер, білборд, бестселер, бойфренд, вай-фай, вестерн, гаджет, гамбургер, голкіпер, девайс, дефолт, джинси, джип, дисконт, д'юті-фрі, картридж, кастинг, кеш, кіднепінг, кол-центр, лобстер, мейнстрим, моніторинг, монстр, нікнейм, офшор, піар, плеєр, плей-оф, скотч, спічрайтер, степлер, трейдер, трилер, тюнер, флеш-моб, хай-тек, хард-рок, хепі-енд, хобі, шопінг, шоу-рум, SMS-повідомлення, second-hand, MP3-програвач, TV-тюнер, Wi-Fi-роутер, ОК.

***7.** Знайдіть у реченнях запозичені слова, вкажіть мову-джерело, характерні ознаки, дайте якнайповнішу характеристику одного слова з кожного прикладу.

1). *Життя тільки тоді має сенс, коли людина створює нове, красиве, хороше в ім'я священних ідей* (З газети) – 3 слова.

2). *Гармонія крізь тугу дисонансів проносить ритми танцю по землі* (Л. Костенко) – 3 слова.

3). *Оборонні роботи на плацдармі були саме в розпалі, тільки рили траншеї на окопи* (О. Гончар) – 2 слова.

- 4). *Готуй гаки: лягає бриг у дрейф. На абордаж, брати! Гори, корабле!* (Ю. Яновський) – 4 слова.
- 5). *Б'ють в мідні литаври дзвінки по-осінньому клени, на звуки оркестрів озвалися арфи гайв* (В. Колесник) – 3 слова.
- 6). *Блажен той муж, воістину блажен, котрий не був ні блазем, ні вужем* (Л. Костенко) – 3 слова.

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал, довідники, словники лінгвістичних термінів (відповідні статті).
2. Березовська Т. Запозичення в системі української лексики та шляхи їх адаптації. Матеріали наукових читань, приурочених до Дня рідної мови : зб. наук. праць студентів. Кривий Ріг, 2012. С. 18-22.
3. Ващенко В. Фрагменти з українського мовознавства (Про самобутні слова в українській мові). Дніпропетровськ, 1989.
4. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова? Київ : Академія, 1993.
5. Німчук В. Християнство і українська мова. *Українська мова*. 2001. С. 11-30.
6. Сімонок В. Семантично-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній українській мовній картині світу. Харків : Основа, 2000. 331 с.
7. Пономарів О. Лексика грецького походження в українській мові. Київ : Просвіта, 2005. 127 с.
8. Юналеєва Р. Про тюркізми-назви одягу у східнослов'янських мовах. *Мовознавство*. 1982. № 4. С. 50-57.
9. Семчинський С. Калькування як засіб збагачення і засмічування мови. *Укр. мова та література*. 1998. № 45. С. 1-2.
10. Тодор О. Французькі запозичення. *Культура слова*. 2002. Вип. 60. С. 11-15.
11. Височина В., Семенова Н. Німецькі слова в українській мові. *Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови* : Збірник наукових праць. Дніпропетровськ : ДДУ, 1986. С. 79-85.
12. Ломовцева А. Новітні англізми в українській мові та проблеми лексичної варіантності. *Українська мова*. 2003. № 1. С. 96-102.
13. Тараненко О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму. *Мовознавство*. 2005. №2-3. С. 159-189 – **скласти перелік** пуристичних тенденцій у слов'янських мовах.

Методичні рекомендації та поради

Теорія цієї теми потребує засвоєння історичних джерел лексики української мови, тобто ознак, критеріїв виокремлення, тематичні групи лексем з індоєвропейського періоду до наших днів. Студент повинен знати механізми і мотиви запозичень, їхнє фонетико-морфологічне та семантичне освоєння; пам'ятати найдавніші запозичення зі слов'янських і неслов'янських мов, пізніші – з європейських і неєвропейських мов; різновиди запозичень за рівнем поширеності: інтернаціоналізми, екзотизми, варваризми, кальки. Ознайомлення

з науковою та підручnikовою літературою, з пуристичними тенденціями допоможуть сформуваи ставлення до запозичень. Тема репрезентує відомості, що становлять блок генетичної інформації в лексикологічному розборі.

Практичне заняття № 9

ТЕМА. Активна й пасивна лексика у складі сучасної української літературної мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Поняття про активну й пасивну лексику.
1. Загальна характеристика активної лексики (склад, походження).
2. Застарілі слова, їх джерела:
 - 3.1. Основні семантичні групи історизмів (хронізмів).
 - 3.2. Лексичні та семантичні архаїзми, їх відмінність від історизмів.
4. Значення застарілої лексики, її стилістичне використання в різних стилях.
5. Групи неологізмів, способи творення і причини появи їх у мові.

II. Виконати завдання:

1. Вправи **134; 136** (2 – 10) – за збірником вправ М. Плющ та ін. (Київ, 1995).
2. Виконайте лексикологічний аналіз слова **спас** (із другого речення першого абзацу вправи ***4**): вкажіть лексичне значення слова, його тип, різновид (якщо є), наявність інших значень (використовуйте словники тлумачні, етимологічні, історичні); доберіть синоніми, антоніми, омоніми, пароніми (по можливості вкажуйте їх розряд, тип, різновид тощо); установіть приналежність аналізованого слова до відповідної групи за походженням, активністю вживання (якомога докладніше); поясніть мету вживання слова в поданому тексті.
- *3.** Визначте лінгвістичний статус виділених у тексті архаїчних слів чи форм (власне лексичні, лексико-фонетичні, лексико-семантичні, лексико-морфологічні, лексико-словотвірні) та історизмів. Яка їхня роль у реченнях?
 - 1). *Де **общее** добро в упадку, Забудь **отця**, забудь і **матку**, **Лети повинність ісправлять*** (І. Котляревський).
 - 2). *З **передсвіта** до **вечора**, а з **вечора** до **досвіта** летить **стріла каленая**, бряжчить **шабля о шеломи**, **тріщать списи** гартовані в **степу**, в **незнаємому полі**, серед землі **Половецької*** (Т. Шевченко).
 - 3). *Святий, **огненний господине!** **Спалив єси** луги, **стети**, **Спалив і князя**, і **дружину**, **Спали мене на самоті!*** (Т. Шевченко).
 - 4). *Огорнутий **багрянцем опанчі**, **Тримаючи десницю на мечі**, **Данило їхав*** (М. Бажан).
 - 5). – *Ясніший **королю**, ти **батько і пан**, а ми твої **вірнії чада*** (М. Старицький).

***4.** Про які процеси щодо пасивних слів можна говорити на прикладі цього тексту? Поставте необхідні розділові знаки.

Козаки досконало володіли своїм тілом Про це свідчать види боротьби що існували в ті часи навхрест на ремнях навкулачки боротьба «спас» А вершиною досконалості був гопак Так-так не дивуйтеся саме той гопак який із часом став танцем.

Гопак приніс нам із глибини віків відомості про фізичні можливості наших предків про їхню вдачу козацьку Поглянемо уважніше на чоловічі танці у них а особливо в гопаку безліч бойових рухів Тут і відходи і позиції і захист і удари ногами Наші уславлені предки не поступаються в бойовому вмінні ні карате ні іншим видам східної боротьби Приміром «повзунці» система боротьби ногами проти нижньої частини тіла противника «гинки» і «голобці» проти середньої а «розножки» «щупак» «пістоль» «чорт» проти верхньої

Тож не випадково нині прихильники національних видів спорту закликають до відродження гопака аби надати йому гідне місце у світовій палітрі бойових мистецтв Східні єдиноборства особливо популярні серед молоді бо дають упевненість у собі силу здоров'я вміння захиститися Але вони не розвивають почуття національної гордості відірвані від наших коренів А гопак нерозривно пов'язаний з історією українського народу (О. Гончарук).

***5.** З простих слів, поданих у дужках, утворіть художні неологізми, які є в поезіях М. Рильського, врахувавши розмір вірша та його зміст. Установіть групу підкреслених пасивних лексем.

*1. Прекрасний Києве на (предки, вічні) горах! (Много, страждати) хвала тобі, хвала! 2. О мисле! Спогадів є гідра мовчазна, що спить на дні твоїм під (зливи, дощі), а в **супокійну** мить рве серце пазурами. 3. Над плесом озера я юність пригадав, вечірні **небеса** і посвист крил качиних, туман, що молоком біліє по долинах, в лататті й комишах (прозорий, вода) став. 4. Він проспівав орлину славу тим, хто серце має мужнє й непоборне. Сам чистий, як (на, гори) сніг, він в музиці до «Кобзаря» **воздвиг** Народу монумент (не, творити, руки). 5. І шум людський, і **велемудрі** книги, і п'яних струн (бентежний, милий) спів, і славу, й **злото** – **битія вериги** – я все забув, все занедбав, спалив. 6. В суворій, (добрий, душа) простоті, скупим на слово, на думки багатим він жив. Колись мене назвав він братом, і слово це – як зірка у путі.*

***6.** Розподіліть слова на наступні підгрупи: 1) нова лексика, репрезентована у словниках останнього десятиліття; 2) нова лексика, що не встигла потрапити в новітні словники; 3) лексика, що в останнє десятиліття зазнала змін стилістичних, семантичних, сполучувальних; 4) реактуалізовані лексеми; 5) лексика, що виходить чи вийшла з активного уживання.

Аватара, автомайдан, адаптер, академія, безхатченко, біткойн, блог, блокбастер, бутик, відеомагнітофон, гастарбайтер, гімназія, гіпермаркет,

глянець, джойстик, дискета, шриффт, екзит-пол, екшн, емо, еспресо, запілля, імпічмент, інсайдер, інтернет-мем, імплементація, кавер-версія, клон, книгозбірня, коледж, крамниця, кросовер, купе, лейбл, логін, летовище, літун, мапа, мачо, мейнстрим, меседж, модератор, можновладець, нік, ноу-хау, пейджер, підсоння, пірсинг, планшет, плацебо, помаранчева революція, пранкер, рімейк, седан, сингл, сиротинець, скейтборд, скінхед, солярій, спойлер, спред, стартап, супермаркет, тамагочі, тізер, тітушка, тролінг, файл, фейк, фітнес, флагман, флаєр, фрік, фрілансер, хакер, хіпстер, хостинг, царина, часопис, чат, шанець, шпиталь.

***7.** Установіть, до якої групи пасивної лексики належать виділені слова. Поясніть їхні значення. Виконайте аналіз виділеного слова в першому реченні: вкажіть лексичне значення слова, його тип, різновид (якщо є), наявність інших значень; доберіть синоніми, антоніми, омоніми, пароніми (по можливості вказуйте їх розряд, тип, різновид тощо); установіть приналежність аналізованого слова до відповідної групи за походженням, активністю вживання (якомога докладніше); поясніть мету вживання слова в поданому реченні.

1). *Може, то казка знадлива – тії смарагдові луки, плеск **тепловодної** річки, **злотоіскристі** піски?* (Л. Українка).

2). *Мій Києве-витязю! Мій **світлограде**! Цілую тебе в лебедине чоло* (В. Бичко).

3). *Прожсектор небо розсікає і золоті **аерозграї** в його промінні мерехтять* (В. Сосюра).

4). *Де-не-де у вікнах світло **янтариє**, ліхтарі хитливі, тіні без кінця* (В. Сосюра).

5). *Цвіли в полях **весняноокі** квіти, вітрець доносив пахоці здаля* (Д. Ткач).

6). ***Зазолотила** осінь навкруги розгонисті дніпровські береги* (В. Крищенко).

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал, довідники, словники лінгвістичних термінів (відповідні статті).
2. Коломоець В. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період. Київ : Наук. думка, 1973.
3. Пашенько Н. Історизми та архаїзми у сучасних художніх текстах. *Щорічні записки з українського мовознавства* : Зб. наук. статей. Вип. 4. Одеса : Астропринт, 1996. С. 41-45.
4. Стишов О. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. *Мовознавство*. 1999. №1. С. 7-21.
5. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону : чинники стабілізації інновацій. *Українська мова*. 2007. № 4. С. 3-15.
6. Колоїз Ж. Основні підходи до визначення лінгвістичного статусу неологізму *Філологічні студії*. Науковий вісник КДПУ : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2008. Вип. 1. С. 27-36.
7. Стратулат Н. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 69-77.
8. Городенська К. Українська неологія. *Українська мова*. 2009. № 3. С. 137-141.

9. Пашинська Л. Напрями дослідження неофраземіки в сучасній лінгвістиці. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 87-96.

Методичні рекомендації та поради

У цій темі необхідно засвоїти такі ключові терміни та поняття: активна і пасивна лексика, архаїзми, історизми, процес реактуалізації застарілих слів, неологізми, неографія.

Опрацювання теоретичного матеріалу передбачає засвоєння причин і мотивів мовної архаїзації, розуміння відмінностей між історизмами та архаїзмами; форми та мотиви неологізації; типологію застарілої та нової лексики.

Студенти повинні чітко називати тематичні групи історизмів, типи архаїзмів, загальнономовні та індивідуально-авторські неологізми, уміти наводити відповідні приклади, пояснювати функції; знати способи лексикографічного опрацювання таких пластів лексики у словниках. Знання теми дасть можливість характеризувати слова зі стилістичної точки зору.

Практичне заняття № 10

ТЕМА. Лексика сучасної української мови з погляду її вживання

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Основні шари української лексики щодо її вживання.
2. Спеціальна (специфічна) лексика, її різновиди.
 - 2.1. Суспільно-політична.
 - 2.2. Наукова (загальнонаукова й галузева).
 - 2.3. Виробничо-професійна (терміни, професіоналізми).
 - 2.4. Офіційно-ділова.
 - 2.5. Розмовна.
3. Лексика обмеженого вжитку: діалектизми, жаргонізми, арготизми, розмовно-просторічні слова, вульгаризми.
4. Нейтральна та емоційно забарвлена лексика. Засоби вираження емоційності. Поетизми.

II. Виконати завдання:

1. Вправа 128 – за збірником вправ М. Плющ та ін. (Київ, 1995).
2. Здійснити частковий лексичний аналіз текстів (підкресліть у тексті емоційну та поетичну лексику, дайте коротку характеристику виділених слів щодо активності вживання, стилістичної маркованості). Поставте необхідні розділові знаки. Підготуйтеся до виразного читання уривка.

Віки мужності і звитяги віки з шаблею в боях і за плугом на кровію политому полі віки мук на невольничих торговищах трьох материків і віки боротьби проти татарських турецьких ногайських та інших орд віки надії в очах і сльози на віях віки журби в серці і нескореної думи на чолі і тугою пересновані дні жіночого чекання дівочої вірності така наша народна пісня (М. Стельмах).

- *3.** Підкресліть терміни, професіоналізми, назвіть галузь, у якій вони вживаються. У чому особливості вживання термінологічної лексики у наступному уривку?

Перо в руках наукових працівників має бути не скальпелем, а патерицею пророка, у кожному слові, поясненому, розтлумаченому з усіх боків, але не препарованому, повинно пульсувати життя (П. Мовчан).

- *4.** Якими специфічними словами (щодо вживання) насичено наступний текст? Чи є він закінченим з точки зору сучасності?

Проголошення незалежності України дало зелене світло розвою ще мало вивчених досліджень із такої важливої проблеми, як історія виникнення і

розвитку української державності. Є й перші офіційно зафіксовані досягнення, в тому числі у такому важливому і складному питанні як періодизація. В сучасній українській історіографії дедалі більшого поширення набуває думка, що українська державність після Київської Русі пройшла два етапи і, зібравшись з силами та використовуючи сприятливі умови, вступила в третій. Першу спробу створення Української держави відносять до Козацької України 1648 – 1654 рр., другу – до 1917 – 1918 рр., третю – до 1930 – 1931 рр. (М. Скрипник).

***5.** Знайдіть у тексті діалектні слова, поясніть їх значення, вкажіть, до якої групи діалектної лексики вони належать. Обґрунтуйте доречність їх уживання. Спробуйте замінити діалектизми літературними відповідниками.

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив у кінці податися.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видно, каменів, бо слова не годен був заговорити.

– Дякую вам файно, газди і газдині, що-сте ні мали за газду, а мою за газдиню... Газди, а проше, а доцегніть же... Гадав-сми, що вас за стів пообсаджую, як прийдете на весіле синове, але інакше зробилося. То вже таке настало, що за що наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати. Господа воля! А законтентуйте ж си, газди, та й вібачейте за решту (В. Стефаник).

***6.** Поміркуйте, про взаємодію яких стилів можна говорити на прикладі наступного уривка.

Віктор стояв приголомшеним...

Він пройшов попід міксером – величезним резервуаром для збереження і вирівнювання хімічного складу рідкого чавуну, що заливається. Не оглядаючись, пішов туди, де мали ставити на фундамент готову доменну піч...

Обладнана за останнім словом техніки тисячотонна домна стояла на десятку рейок. Вони прилягали до самого фундаменту: з'єднувалися з такою ж кількістю коротких рейкових відрізків, умонтованих у нього (За М. Руденком).

***7.** Які шари лексики щодо вживання майстерно поєднав німецький фейлетоніст В. Еберт у поданому уривку?

– Ми живемо головним чином за рахунок державних замовлень, – сказав мені Альфонс Цукор, глава однієї великої фірми. – Наша спеціальність – словесна косметика. Ніхто не обходиться без наших послуг. Адже так часто

доводиться підносити населенню доволі гіркі пігулки. А ми їх трохи підсолоджуємо. Тут потрібна фантазія, добрий смак, творча жилка.

Я оглянувся.

– Бачу, вам роботи вистачає!

– Все залежить від економічної кон'юнктури. Ми ніколи не говоримо «підвищення» цін, у нас прийнято вживати термін «прирівнювання цін до рівня заробітної плати».

– О, вибачте, а як же ви справляєтесь з інфляцією?

– Це неважко. Ми боремося з нею нашими способами. Скажімо, фрази «зниження купівельної спроможності» або «надлишок паперових грошей в обігу» означають те ж саме, що й «інфляція», але не викликають такого хворобливого сприйняття.

– А як подати «безробіття»?

– «Неповна зайнятість». Ми хотіли удосконалити цей винахід, але довелось переключитись на термінове замовлення: «податки». Уряд, звичайно, бажав би взагалі звільнитися від цього неприємного слова...

– Дозвольте ще одне запитання: ваша фірма коли-небудь переживала кризи?

– І як тільки у вас язик повернувся? Краще вже сказати б «спади», якщо не знайшли оптимального варіанта: «поступове зниження ділової активності в заздалегідь зазначені строки». Такі слова просто в роті тануть, як льодяник.

***8.** Об'єднайте стилістично нейтральні (міжстильові) та стилістично забарвлені синоніми в пари; визначте стилістичне забарвлення (уроч., поет., заст., книж., ірон. тощо).

Зразок виконання: битва – пря (заст., книж.)

I. Битва, військо, дитя, керівник, кінь, їсти, очі, дружина, бити, доля, журналіст, гордий, ураган, порох, карета, безгоміння, прийти.

II. Керманич, огир, борвій, рать, борзописець, прах, жерти, благовірна, доленька, чадо, пря, баньки, лупцювати, берлин, високочолий, безгомін, приплентатися.

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал, довідники, словники лінгвістичних термінів (відповідні статті).
2. Ващенко В. Українська лексикологія: семантико-стилістична типологія слів. Посібник для студентів-філологів. Дніпропетровськ, 1979.
3. Бойко Н. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2002. №2-3. С.10-22.
4. Євтушок О. Сучасні тенденції розвитку діалектної лексики. *Дивослово*. 2011. № 7. С. 38-40.
5. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ, 1990.
6. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ, 1984.
7. Карпова В. Термін і художнє слово. Київ, 1967.

8. Єрмоленко С. «Права» та «обов'язки» розмовного слова. *Урок української*. 1999. №4-5. С. 18-21.
9. Кузнецова Т. Суржик і мовлення. *Урок української*. 2001. №6. С. 22-24.
10. Масенко Л. До проблеми вульгаризації мови. *Дивослово*. 2003. № 6. С. 20-21.
11. Матвіяс І. Діалектна основа лексики і фразеології в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 23-27.
12. Косяк Н. Стилiстично маркована лексика: аргo, жаргон, сленг, суржик, варваризми, екзотизми, пуризми. Їх місце та роль у мовленні. *Українська мова та література* : Всеукраїнська газета для вчителів. 2011. № 41/42. С. 10-15.
13. Березовенко А. Кримінальне аргo в Україні. *Міжнародний конгрес українiстів. Доповiдi та повiдомлення*. Київ, 2002. С. 197-201.
14. Сінкевич Н. Стилiстично забарвлена лексика в українській лексикології. *Дослiдження з лексикології i граматики* / за ред. А. М. Поповського. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 8. С. 188-194.
15. Товстенко В. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2003. 278 с.
16. Сербенська О., Білоус М. Екологія українського слова : Практичний словничок-довідник. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 68 с. – на основі Передмови до праці **скласти перелік ключових термінів** щодо проблеми «екологія мови».

Методичні рекомендації та поради

У цій темі ключовими є такі поняття і терміни: лексика міжстильова та обмеженого вжитку, науково-термінологічна та виробничо-професійна; терміни, професіоналізми, діалектизми, жаргонізми, арготизми, сленгізми; нейтральна та емоційно забарвлена лексика, поетизми.

Підготовка до практичного заняття передбачає усвідомлення ознак загальноновживаної лексики і територіальні, соціальні та професійні чинники формування лексики обмеженого вживання.

Студенти повинні знати ознаки термінів, механізми термінологізації та детермінологізації, зв'язки терміна і професіоналізма, різновиди останнього.

Представляючи діалект як систему мовлення, студенти повинні називати соціолінгвістичні та структурні критерії виокремлення територіальних і соціальних діалектів, чинники формування діалектних ареалів, усвідомлювати наявність діалектизмів на різних мовних рівнях, подавати типологію лексичних діалектизмів; знати умови та причини формування жаргону, його ознаки, функції, різновиди, стилістичне використання цих розрядів лексики, їх фіксацію у спеціальних словниках і довідниках.

Студенти повинні розпізнавати емоційно забарлену лексику, знати засоби вираження емоційності в українській мові, позначення стилістичної маркованості слів у лексикографічних джерелах.

Усе це сприятиме висвітленню стилістичного аспекту під час лексикологічного аналізу. Цей блок інформації є завершальним у розборі слова як одиниці лексикології.

Практичне заняття №11

ТЕМА. Лексикологічний аналіз

I. Повторити основні теоретичні положення, ключові визначення розділу «Лексикологія» (див. плани практичних занять № 3-10).

II. Виконати завдання:

1. Виконати лексикологічний аналіз одного з поданих текстів за такою схемою (У вигляді зв'язного тексту, а не просто відповідей на питання):

1. Уточнення й пояснення значення окремих слів (пояснить незнайомі, ключові слова) шляхом добору спільнокоренових, аналізу будови, витлумачення походження. Укажіть тему уривка. Хто виголошує цей монолог, на вашу думку? Зверніть увагу на спосіб подачі тексту.
2. Спостереження над уживанням у тексті багатозначних слів (приклади найбільш багатозначних – використовуйте тлумачний словник).
3. Складання синонімічного ряду до окремих слів (обґрунтуйте доцільність вибору саме того слова, яке вжите в тексті, а не дібраних вами синонімів).
4. Добір до окремих слів тексту омонімів, паронімів, антонімів (де це можливо).
5. Визначення шарів лексики за походженням (яка лексика переважає?).
6. Визначення в тексті слів, що належать до пасивної лексики (застарілих, нових), пояснення причин, мотивів та умов їх уживання.
7. Визначення в тексті специфічної лексики (приклади термінів, професіоналізмів, канцеляризмів та інших сталих сполучень, поетизмів, емоційних та інших слів), з'ясування їх стилістичної ролі.
8. Відповідність ужитої лексики жанровим і стилістичним особливостям тексту (укажіть стиль, його колоритно-стильовий відтінок).

Текст №1.

Я народилася місячної живої ночі в хаосі звуків.

З цього сум'яття раптом виникла мелодія – напрочуд наспівна, горда й емоційна. Вона була неначе вибух у холодній нічній тиші. Вона розлилася зоряним небом.

І я попливла над світом.

Мою долю визначили поет і композитор. Народжена між зірками, що так нагадували очі жінок, я співала про нещасливу любов.

Двоє тих, хто благословив мою появу на світ зимової ночі, кохали одну жінку, проте красуня була далеко від них.

Я несла важкі чоловічі сльози.

Я звучала в убогих халупах і мармурових палацах. Мене дарували одне

одному закохані. Я допомагала долати розпуку.

Я несла в собі тугу великого кохання. Я примушувала плакати сивих мужів і холодних жінок і заколисувала молодят.

Де тільки я не побувала, чого не побачила! Проте ніяк не знаходила тієї жінки, задля якої мене створили.

І раптом я знайшла її!

Ці водоспадні коси, ці очі-зірки, ці витончені смагляві руки, ця дивна тендітність, підкреслена сріблястою сукнею.

Я виплеснула їй свою душу. Моя мелодія стогнала, я билася в тіснєві приміщення, викочувалася на вулицю. Нічого вищого за мене не було у ті хвилини.

І жінка у відчаї простягла до мене – незримої – руки.

У неї було все – багатство і дивовижна врода. Але ніхто не зрозумів, що радість свою вона лишила далеко звідси.

Я лише раз співала тій, заради кого народилась.

Текст №2.

У мене нема жодного сумніву в тому, що я народився, хоч і під час мого появи на світ білий, і потім – років, мабуть, із десять підряд – мати казали, що мене витягли з колодязя, коли напували корову Оришку.

Трапилася ця подія 1 листопада (ст. стилю) 1889 року, в містечку Груні Зіньківського повіту на Полтавщині.

Власне, подія ця трапилася не в самім містечку, а в хуторі Чечві біля Груні...

Батьки мої були як узагалі батьки,... нічого собі люди. Підходящі.

За двадцять чотири роки спільного їхнього життя, як тоді казали, послав їм Господь усього тільки сімнадцятеро дітей, бо вміли вони молитись милосердному.

Отак між природою з одного боку та людьми – з другого й промайнули перші кроки мого дитинства золотого.

Оддали мене в школу рано. Не було, мабуть, мені й шести літ. Скінчив школу. Прийшов додому, а батько й каже:

– Мало ти ще вчився. Треба ще кудись оддавати. Повіз і віддав мене у Зіньківську міську двокласну школу.

Її [Зіньківську школу] закінчив я року 1903 з свідоцтвом, що маю право бути поштово-телеграфним чиновником дуже якогось високого (чотирнадцятого, чи що) розряду.

Та й повезла мене мати аж у Київ, у військово-фельдшерську школу, бо батько, як колишній солдат, мав право в ту школу дітей оддавати на «казьонний кошт».

Та й залишився в Києві. Та й закінчив школу, та й зробився фельдшером.

А потім пішло нецікаве життя. Служив і все вчився, все вчився – хай воно йому скажеться! Все за екстерна правив.

А потім до університету вступив... (?)

Текст №3.

*Головна мета життя людського, голова діл людських є дух людини, думки, серце. Кожен має свою мету в житті, але не кожен – головну мету, себто не кожен піклується про голову життя. Один піклується про череву життя, себто усі свої діла скеровує, щоб дати життя череву; інший – очам; інший – волоссю; інший – ногам та іншим членам тіла; інший – одягу та подібним бездушним речам; філософію, або любов до мудрості, скеровує усе навколо діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові всього. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то й усе світле, щасливе, **блаженне**. Оце є філософія (Г. Сковорода).*

2. Виконайте повний лексикологічний аналіз виділеного слова, використовуючи всю можливу словниково-довідкову літературу):

Текст №1 – *любов* (із останнього речення 4-го абзацу);

Текст №2 – *університету* (із останнього речення);

Текст №3 – *блаженне* (із передостаннього речення).

Лексикологічний розбір слова

Порядок розбору:

Записати речення (оскільки більшість слів мають не одне, а кілька значень; багатьом лексичним одиницям властива омонімія), підкреслити в ньому слово, обране для аналізу.

Поставити слово в початковій формі, визначити його частиномовну приналежність, указати на конкретний або абстрактний характер лексичного значення.

Указати, однозначне чи багатозначне слово. У разі багатозначності назвати всі значення (див. словники і спосіб позначення лексичної багатозначності або наведіть приклади словосполучень, у яких виявляються різні значення, ЧИ доберіть синоніми, розкрийте значення частин аналізованого слова) і зауважити, з яким значенням слово вжите в поданому прикладі.

Указати тип лексичного значення аналізованого слова – вільне (номінативне) чи зв'язане (фразеологічно зв'язане, синтаксично обумовлене), пряме чи переносне. Якщо аналізоване слово вжите в тексті в переносному значенні, необхідно виявити тип перенесення (метафора, метонімія, синекдоха – загальнономовні чи індивідуально-авторські), подавши коротке пояснення щодо цього.

Дібрати до аналізованого усі можливі групи слів на основі лексичного

значення:

синоніми: перш за все подати синоніми, які доречні для поданого контексту; абсолютні – квазісиноніми (групи: ідеографічна, стилістична, семантико-стилістична), одно- – різнокореневі, загальномовні – контекстуальні, перифрази, евфемізми;

антоніми: загальномовні – контекстуальні, однокореневі (у т. ч. «примітивні») – різнокореневі. Почати з тих, що підходять за контекстом; (Указати причину щодо неможливості добору синонімів або антонімів);

омоніми: повні – часткові (різновиди: омофони, омоформи, омографи), міжмовні омоніми;

пароніми – у вузькому або широкому розумінні.

(Під час добору до аналізованого слова різних груп одиниць на основі лексичного значення використовувати відповідні позначення: коми – для синонімів, протилежно спрямовані стрілки – для антонімів, індекси – для омонімів, подвійні скісні риси – для паронімів).

Указати групу за походженням, до якої належить аналізоване слово:

для споконвічних слів – лексика спільноіндоевропейська, спільнослов'янська чи власне українська (яку тематичну групу представляє);

для запозичених – мова-джерело, формальні ознаки та показники (специфічні звуки чи звукосполучення, морфеми, будова), тематичні групи; віднесеність до інтернаціоналізмів, екзотизмів, варваризмів, кальок.

Охарактеризувати стилістичні властивості слова: вказати характер слова – міжстильове (значить – активне) чи вживане в певному(-их) стилі(-ях) (обмежене у вживанні територіально чи соціально – спеціальне, наприклад, термін).

Якщо слово обмежене у вживанні, вказати причину: приналежність до пасивної лексики (історизм, його тематична група; архаїзм, його тип; неологізм (загальномовний чи індивідуально-авторський, спосіб творення останнього),

територіальних (діалектизм, вказати групу) чи соціальних (жаргонізм, арготизм, сленгізм) діалектів.

По можливості вказати, книжний чи розмовний характер має аналізоване слово;

нейтральне чи емоційно забарвлене (відповідна група емоційної лексики, включаючи поетизми).

Установити стилістичну функцію слова. Якщо вона спеціальна, особлива (наприклад, слово входить до складу певної стилістичної фігури: переносне вживання, прийом ампліфікації, антитеза, оксиморон, паронوماзія, гра слів тощо), дати відповідні коментарі.

Методичні рекомендації та поради

Вивчення розділу «Лексикологія» підсумовує лексикологічний аналіз текстів різних стилів та окремих слів, які здійснюються в певному порядку.

Під час розбору тексту розглядаються конкретні пласти лексики, яка в ньому вжита, можливості добору різних розрядів слів, специфічні ознаки уривків. У цьому допоможуть словники різних типів.

Виконати повний лексикологічний розбір слова – це охарактеризувати його

- 1) семантичні властивості (**значення**) та системні зв'язки (синонімія, антонімія, омонімія, паронімія),
- 2) генетичні (**походження**) та
- 3) стилістичні **особливості**.

Саме така послідовність розбору відображає логічні зв'язки, що існують між окремими лексичними поняттями. Аналіз слова доцільно проводити з використанням словників (тлумачних, орфоепічних, іншомовних слів, етимологічних, історичних, морфемних, неологізмів, словотвірних, термінологічних, діалектних, ономастичних), які при потребі допоможуть установити початкову форму слова, нормативне наголошення, частиномовну віднесеність, кількість значень, походження, активність уживання, стилістичну маркованість тощо.

Слід пам'ятати, що деякі характеристики в аналізованого слова можуть бути відсутні. Важливо намагатися виконати розбір слова якомога повніше, детальніше), бо це показник рівня засвоєння конкретних тем і розділу «Лексикологія» загалом. Він проводиться упродовж занять у міру накопичення знань про слово як основну одиницю лексикології – частковий аналіз. На іспиті повний лексикологічний розбір слова допомагає перевірити вміння застосувати теоретичні знання на практиці.

Для полегшення роботи над лексикологічним розбором слова можна керуватися зразком, уміщеним у кінці «Методичних рекомендацій».

Практичне заняття № 12

ТЕМА. Фразеологія української мови**I. Опрацювати теоретичні питання:**

1. Об'єкт і завдання фразеології як лінгвістичної науки та навчальної дисципліни.
2. Фразеологізм як мовна одиниця, його ознаки, особливості лексичного складу.
3. Типи фразеологічних одиниць
 - за семантичним принципом,
 - за морфологічним принципом,
 - за будовою,
 - за відтворюваністю компонентного складу і структури.
4. Джерела української фразеології.

II. Виконати завдання:

1. Вправи **200, 201** – за збірником вправ В. Ужченка та ін. (Київ, 2006).

Примітка. Для якісного виконання вправи випишіть значення фразеологізмів з академічних фразеологічних словників української мови (1993 або 2003 рр.).

2. З академічних фразеологічних словників (1993 або 2003 рр.) випишіть по 5 фразеологізмів (із значеннями, але без речень-ілюстрацій) зі словами *голова*, *око (очі)*, *шия (карк)*.

Виберіть із 15 виписаних висловів 1 багатозначний, зафіксуйте його у складі речення (яке є серед ілюстрацій до будь-якого із значень у словниковій статті) і виконайте частковий фразеологічний аналіз (укажіть усі значення, з'ясуйте значення звороту в обраному реченні; встановіть тип за семантичним, морфологічним, структурним, генетичним принципами; укажіть, який стиль представляє обране речення).

- *3. Які з поданих словосполучень функціонують у мові як фразеологізми? Уведіть їх у речення.

- 1). *Буря в степу, буря в склянці води, буря в серці.*
- 2). *Зелені свята, зелена вулиця, зелене світло, зелений гай.*
- 3). *До нових зустрічей, до Нового року, до нових віників.*
- 4). *П'ята спиця в колесі, п'яте колесо до воза, п'яте питання в порядку денному.*
- 5). *Дати поснідати, дати гостинця, дати духопеликів, дати волю, дати волю рукам.*

***4.** Згрупуйте фразеологізми за ознакою семантичного зв'язку компонентів.

Ребра полічити, брати за душу, пекти раків, віщий Боян, не нюхати порошу, синій птах, передати куті меду, Іудин поцілунок, дати прочухана, справа честі, храм науки, брати бика за роги, терпець урвався, прохідний бал, розрядити атмосферу, нуль без палички, за одним рипом, опустити руки, інформаційний простір, справа честі, брати на кпини, заднім числом, від аза до іжиці, іти на компроміс.

***5.** Розподіліть фразеологізми на структурні типи.

Хоч кіл на голові теши; обливатися потом; та й уже; одна головешка і в печі гасне, а дві і в полі горять; під мухою; гнати гоном; і був такий; і ходу; по вуха; між двох вогнів; грошей мало – не біда, якщо друзів череда; з кам'яним лицем; як на долоні; за кадром; мовчання – золото; скрізь і всюди; з-під палки; і в жар і в піт кидає; вчепитися реп'яхом; як мокро горить; відкритим текстом; з давніх-давен; свіжа копійка.

***6.** Встановіть, у яких рубриках подано фразеологізми, створені на питоμο українському мовному ґрунті, а які засвоєні та звідки.

1). *Сіль землі, око за око, ламати списи, берегти як зіницю ока.*

2). *Хома невірний, тридцять срібняків, таємна вечеря, наріжний камінь, манна небесна, золоте теля, не хлібом єдиним, терновий вінок.*

3). *Олімпійський спокій, канути в Лету, золоте руно, осідлати Пегаса, яблуко незгоди, нитка Аріадни.*

4). *Леді Макбет, варфоломійська ніч, вища раса, зробити гешефт, ведмежа послуга, вікно в Європу, все моє ношу з собою, поділяй і пануй.*

5). *Горобцям дулі давати, щоб тобі ні дна ні покришки, з перчиком, стати на рушник, ні за холодну воду, витрішки продавати, кинути якір, бойове хрещення, знов за рибу гроші, розіграти комедію, показати поріг, прокладати першу борозну, викидати за борт, голодній курці просо на думці, не в пору гість гірше татарина, віз ламається – чумак розуму набирається.*

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал.
2. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія української мови : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007.
3. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). Київ – Черкаси : Брама, 2004.
4. Зимомря М., Баран Я., Білоус О., Зимомря І. Фразеологія : знакові величини. Вінниця : Нова Книга, 2008.
5. Баранник Д. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови : (на захист розмовного стилю). *Мовознавство*. 2008. № 4/5. С. 18-31.

6. Жуйкова М. Типологія ідіом у когнітивно-генетичному аспекті. *Мовознавство*. 2004. № 4. С. 72-80.
7. Обєднікова О. Значення, поняття, смисл у фразеології. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : *Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ : НПУ, 2008. Вип. 3. Кн. 2 : До 175-річчя НПУ ім. М. П. Драгоманова. С. 206-212.
8. Розгон В. Функціонально-семантична співвіднесеність фразеологічних одиниць і лексем. *Нова філологія*. Зб. наук. праць. Запоріжжя : ЗДУ, 2001. № 2 (11). С. 26-33.
9. Колоїз Ж., Малюга Н. Перспективи лексикографічного опрацювання паремій. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія*. Київ : КММ, 2012. С. 146-152.
10. Івченко А. Українська народна фразеологія : ономасіологія, ареали, етимологія. Київ : Фоліо, 1999.

Методичні рекомендації та поради

Підготовка до практичного заняття передбачає обізнаність студентів із такими ключовими поняттями і термінами: фразеологія, фразеологізм, ідіома, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази, прислів'я, приказки, крилаті вислови.

На практичному занятті студенти мусять продемонструвати розуміння відмінності фразеологізму від інших одиниць мови, вузьке й широке трактування фразеологізмів науковцями; знання типології фразеологічного фонду української мови на основі семантики, структури, лексикограматичної співвіднесеності, жанрів та джерел і механізмів фразеологізації.

Обсяг цієї наукової інформації дасть можливість студентам здійснювати частковий фразеологічний аналіз, указуючи значення обраної одиниці, граматичні й семантичні ознаки, джерело походження, стилістичні особливості.

Практичне заняття № 13

ТЕМА. Стилiстичний потенцiал українських фразеологiзмiв

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Різновиди варіантів фразеологізмів.
2. Фразеологічні синоніми, антоніми.
3. Стилiстичні властивості фразеологiчних одиниць.
4. Українська фразеографія. Найважливіші праці та словники з фразеології української мови.

II. Виконати завдання:

1. Вправа **209** – за збірником вправ В. Ужченка та ін. (Київ, 2006).

2. Виконайте фразеологічний аналіз уривка із п'єси «Дай серцю волю» М. Кропивницького, насиченого фразеологізмами. Випишіть їх [фразеологізми] у зошит, з'ясуйте кількість значень кожного за фразеологічним словником, укажіть значення в контексті; до яких розрядів вони належать за семантичною, морфологічною, структурною та жанровою класифікаціями; доберіть (по можливості) синоніми, антоніми; укажіть варіанти до окремих із них; яке джерело їх виникнення; яку функцію вони виконують у тексті.

***3.** З'ясуйте стилістичні особливості фразеологічних синонімів у поданих рядах. До яких із запропонованих груп антонімами можуть виступати фразеологізми *опустити крила, кадити фіміам, комар носа не підточить, без року тиждень, жовтороте пташеня, не нашої парафії?*

1). *Во врем'я оно, за царя Гороха [як було людей трохи], за царя Хмеля [як людей була жменя], за царя Панька [як земля була тонка]* –

2). *Вичитувати мораль, протирати з пісочком, читати проповідь, знімати стружку, милити шию, давати прикурити, змішати з брудом (болотом)* –

3). *Битий жак, битий жук, стріляний горобець, морський вовк* –

4). *Два чоботи – пара, на один копил, одного поля ягода, одним миром мазані, одним ликом шиті, однієї масті* –

5). *Держати хвіст бубликом (трубою), підвестися духом, бити(вдарити) лихом об землю* –

6). *Через пень-колоду, стук-грюк – аби з рук, на тям-ляп* –

***4.** Замініть підкреслені слова фразеологізмами. Яких відтінків (забарвлень) надають вони реченням?

1). *Так і дійшли вони до цегельні мовчки.*

2). Почали з того, що Залужний, мовляв, молодий, безвусий.

3). Роман заслав старостів до однієї дуже гарної дівчини, а вона відмовила.

4). На подвір'ї дуже темно.

5). Він і освічений, і говорить красно, та й кмітливий.

6). І чого б ото я сміявся? Он в газетах пишуть, що озимина підгуляла, що шкідник насувається.

7). Будеш жити біля Одарки заможнo.

***5.** Вставте замість крапок потрібні фразеологізми, подані в довідці; узгодьте їх, де потрібно, у відповідних формах зі словами в реченнях. Поставте розділові знаки. Яку стилістичну роль виконують фразеологізми в цих реченнях?

1). Диво дивне сталося з Йосипом то бувало нікому на світі не вступить не послухає нікого а то (П. Мирний).

2). Говорять що й чорт на старість подався в монахи, щоб у монастирі, що й мені час (І. Цюпа).

3). Підростає дітвора ще материне а воно вже (І. Цюпа).

4). Він таки не господар і гріх йому не брати того добра що само (Г. Тютюнник).

5). Якби пожар був ви б давно на ньому (Г. Тютюнник).

6). І знову тиша така хоч (М. Стельмах).

7). І стоїть Україна перед нашим духовним зором у вогні як (О. Довженко).

8). Любив вовк кобилу та (Народна творчість).

Довідка. Руки гріти, хоч у вухо бгай, неопалима купина, пливти до рук, замолювати гріхи, залишити хвіст і гриву, молоко на губах не обсохло, за розум братися, губу копилити, хоч мак сій.

***6.** Виконати повний фразеологічний аналіз зворотів у реченнях 2 і 3 з попереднього завдання (Див. порядок розбору нижче).

Фразеологічний розбір

Порядок розбору:

Записати речення, знайти в ньому фразеологізм, подати його в початковій формі (якщо він змінюється).

Розкрити значення аналізованого звороту, з яким він уживається в реченні. Вказати інші його значення – для багатозначних.

Встановити тип аналізованого фразеологізму:

за семантичною класифікацією (фразеологічне зрощення, фразеологічна єдність, фразеологічне сполучення, фразеологічний вираз) і сформулювати

визначення відповідного типу;

за структурною класифікацією (фразеологізм, співвідносний за будовою зі словосполученням; фразеологізм, співвідносний за будовою зі сполученням слів; фразеологізм, співвідносний за будовою з реченням, – деталізувати види, групи, різновиди тощо).

за морфологічною класифікацією: іменниковий, прикметниковий, займенниковий, дієслівний, прислівниковий фразеологізм;

(Слід пам'ятати, що семантичний і морфологічний типи фразеологізмів установлюються лише для фразеологізмів-словосполучень і частково – для фразеологізмів-сполучень слів)

за жанровою класифікацією – якщо це прислів'я, приказка, примовка чи крилатий вислів – обґрунтувати приналежність до певного типу, дати його визначення;

за генетичною класифікацією: споконвічний – запозичений.

Дібрати (по можливості) до аналізованого звороту:

фразеологізми-синоніми, фразеологізми-антоніми (**а не** синонімічні чи антонімічні **слова**);

варіанти (фонетичні, лексичні, граматичні, змішані).

Вказати джерело первісного вживання фразеологізму (народна мова, професійна сфера, антична література, біблійний вислів, вислів відомої людини тощо).

Встановити стиль (чи стилі), у яких звичайно вживається аналізований фразеологізм.

Визначити стилістичну функцію аналізованого фразеологізму в тексті (для поживлення викладу; для яскравого, точного відображення людей, подій, ситуацій; для передавання мовної характеристики персонажів).

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал.
2. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія української мови : Навчальний посібник. Київ : Знання, 2007.
3. Демський М. Системні зв'язки в сфері фраземіки. *Мовознавство*. 1991. № 2. С. 36-43.
4. Панасенко А. Склад і функціонування порівняльних фразеологізмів. *Урок української*. 2005. № 5/6. С. 25-26.
5. Пономарів О. Фразеологія : Мовностилістичні поради. *Урок української*. 2002. № 7. С. 22-25 – **зафіксувати 2 – 3 приклади** для ілюстрації теоретичних положень щодо раціонального використання фразеологізмів.

6. Супрун А. Функціонально-стилістичні особливості та експресивна характеристика книжних фразеологізмів. *Південний архів* : Збірник наукових праць. Херсон : ХДПУ, 2003. Вип. 21. С. 55-59.
7. Коломієць М. Фразеологічні синоніми української мови. *Мовознавство*. 1989. № 6. С. 35-40.
8. Соловець Л. Фразеологізми як засіб формування культури спілкування *Українська мова і література в школі*. 2007. № 6. С. 14-19.
9. Скопненко О., Цимбалюк-Скопненко Т. Принципи відбиття фразеологічної синонімії в слов'янській лексикографії та засади створення індивідуально-авторського словника фразеологічних синонімів. *Мовознавство*. 2007. № 4/5. С. 50-56.
10. Коломієць М., Регушевський Є. Словник фразеологічних синонімів. Київ: Рад. шк., 1988.
11. Калашник В., Колоїз Ж. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ : Довіра, 2008.

Методичні рекомендації та поради

Ключові поняття й терміни на практичне заняття: багатозначність фразеологізмів, фразеологічні синоніми, фразеологічні варіанти, трансформація фразеологізмів, фразеологічні антоніми, фразеологічні омоніми, фразеографія.

Практичне заняття передбачає заглиблення у значення фразеологізмів, на основі якого простежуються їхні системні зв'язки. Студенти повинні знати відмінність між фразеологічними синонімами та варіантами, різновиди варіантів; стилістичні властивості фразеологізмів і їх відображення в загальномовних і фразеологічних словниках.

Показником засвоєння розділу «Фразеологія» є вміння виконувати повний фразеологічний аналіз. Загальні тенденції, закономірності фразеологічного та лексикологічного аналізів збігаються, бо слово і фразеологізм мають багато спільних рис.

Виконати повний фразеологічний розбір стійкого звороту – це охарактеризувати його

- 1) значення та системні зв'язки,
- 2) типологічні, граматичні й семантичні ознаки,
- 3) джерело походження,
- 4) стилістичні особливості.

Слід пам'ятати, що деякі характеристики в аналізованого звороту можуть бути відсутні. Важливо намагатися виконати розбір якомога повніше, детальніше.

Фразеологічний аналіз доцільно проводити з використанням фразеологічних словників. Для полегшення роботи над фразеологічним розбором можна керуватися зразком, уміщеним у кінці «Методичних рекомендацій».

Практичне заняття № 14

КОЛОКВІУМ ЗА РОЗДІЛОМ «ЛЕКСИКОГРАФІЯ»

I. Теоретичні питання для співбесіди:

1. Які є підрозділи в сучасній українській лексикографії? Чому вони з'явилися?
2. Які жанри виокремлюють в енциклопедичній продукції?
3. Сформулюйте найголовнішу особливість енциклопедії як довідкового видання.
4. Який тип (різновид) словників вважають найціннішою скарбницею будь-якої мови, а їх створення – свідоцтвом повноліття мови й лінгвістичної зрілості суспільства?
5. Що таке тезауруси? Чи є в українській лексикографії такі праці?
6. Які різновиди перекладних словників можна виокремити?
7. У чому суть диференційного принципу, який застосовується при укладанні перекладних і діалектних словників?
8. Назвіть спільне й відмінне в призначенні та побудові названих словників:
 - перекладних і термінологічних,
 - етимологічних та історичних,
 - орфографічних та орфоепічних.
9. Які лінгвістичні словники відображають міжсловні зв'язки?
5. Які словники фіксують вимову і наголос? Чим вони відрізняються?
11. Що таке фразеографія?
12. Яке призначення зворотного словника української мови? У чому полягає специфіка його побудови?
13. Сформулюйте призначення словників мови письменника. Яка будова словникової статті цієї лексикографічної праці? (Див., наприклад, «Словник мови Шевченка»). Як ці праці пов'язані з частотними словниками?

14. Що таке конкорданси? Чи є такі праці в українській лексикографії?
15. У якому словнику можна отримати інформацію про власні назви?
16. Чи тільки літературні мовні одиниці розробляються в сучасній лексикографії?
17. У чому полягає принцип універсалізації сучасних словників?
18. Що таке традиційна, комп'ютерна і корпусна лексикографія?
19. Назвіть лексикографічні серії (проекти), які виходять в сучасній Україні.
20. Чи всі розділи сучасної української мови представлені словниковою продукцією?

II. Практичні питання для обговорення:

***Примітка.** Завдання, виділені жирним шрифтом, виконайте письмово.

***1. Ознайомтесь із «Додатком 1» навчального посібника Н. Зубець і випишіть у робочий зошит назви 4-5 специфічних українських словників.**

2. Ознайомтесь із «Додатком 2» навчального посібника Н. Зубець, зокрема розробку слова *гіпербола*. Як ви гадаєте, чому серед словникових статей, взятих із енциклопедій, трапляється розробка цього тропа в Літературознавчому словнику?

3. До яких словників ви б звернулися, щоб перевірити правильність написання прізвищ та імен студентів вашої групи?

***4. Як позначаються у неспеціальних словниках (наприклад, тлумачних, діалектних)**

– омоніми,

– фразеологізми? (Проілюструйте відповідь виписаними словниковими статтями)

5. До якого (-их) словника (-ів) ви звернитесь, щоб дізнатися про нормативне наголошення слова?

***6. Складіть у робочому зошиті список академічних словників української мови.**

7. У яких лінгвістичних словниках найкоротші словникові статті?

8. Назвіть словник, який швидко і якісно допоможе дібрати запозичені іменники на *-то*, на зразок *авто, сальто* тощо.
9. Назвіть словники, за якими можна з'ясувати сутність явища, відомого під назвою *гайдамащина*, правопис, вимову слова.

***10. Дайте повну мовну характеристику слову *ірис* (письмово). Назвіть словники, які ви для цього використали. Від чого залежить характер подання одного й того ж слова у словниках?**

Література

1. Основні підручники (відповідні розділи, параграфи), лекційний матеріал.
2. Черниш Н. Українське енциклопедичне книговидання : досвід XIX – XX ст. та сучасні проблеми. Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2000. Вип. 3. С. 187-98.
3. Гордієнко Н. Сучасна лексикографія як об'єкт лінгвістики. *Українська мова*. 2011. № 3. С. 67-73.
4. Німчук В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію. *Українська мова*. 2012. № 3. С. 3-30.
5. Струганець Л. Репрезентація в українській лексикографії процесів утворення і зникнення омонімії. *Наука і сучасність* : Зб. наук. пр. Т. 24. Київ : НПУ, 2001. С. 235-244.
6. Пилинський М. Словник Б. Грінченка. Міфи і факти. *Мовознавство*. 1988. № 6. С. 25-32 – **законспектувати**.
7. Андерш Й. Повсякденна розмовна комунікація і двомовні словники. *Мовознавство*. 1995. № 6. С. 60-62.
8. Головащук С. Перекладні словники і принципи їх укладання. Київ : Наук. думка, 1976. 247 с.
9. Іванова О. Термінологічні словники : класифікаційні ознаки. *Українська мова*. 2006. № 4. С. 84-94.
10. Симоненко Л. Тлумачно-перекладна лексикографія. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті*. Київ, 2011. С. 308-314.
11. Хобзей Н. Діалектна лексикографія сьогодні. *Українське мовознавство*. 2008. Вип. 38. С. 254-256.
12. Бук С. Письменницькі словники української мови. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2011. № 6. С. 109-119.
13. Лесюк М. Розмовно-маргінальна лексика української мови та її лексикографічне опрацювання. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 12-19.
14. Зубець Н. Українська лексикографія другої половини XX – початку XXI століття. Запоріжжя : ЗНУ, 2011 (або 2008 р.).

Методичні рекомендації та поради

Для перевірки та контролю знань великого за обсягом розділу «Лексикографія» практичне заняття проводиться у формі колоквіуму – бесіди викладача зі студентами.

Заняття проводиться у швидкому темпі завдяки підготовчій роботі: питання для обговорення запропоновані студентам заздалегідь, їх опосередковано торкалися на всіх попередніх практичних заняттях.

Обговорення теоретичних питань, пов'язаних з історією та сучасним станом українського словництва, базовими поняттями лексикографії, науковими напрямками сучасної лексикографічної парадигми, супроводжується проблемними завданнями, змагальними вправами, ігровими моментами.

ЗАПИТАННЯ ДО ПОТОЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ 2

1. Які групи слів складають питому українську лексику?
2. Який шар у складі споконвічної української лексики є найбагатшим?
3. Чому в слов'янських мовах існує спільний лексичний фонд?
4. Слова яких сучасних мов стають інтернаціональними, чому?
5. Чим відрізняються екзотизми від варваризмів?
6. Що являють собою слова-кальки?
7. Чи тотожні поняття «запозичені» та «іншомовні» слова?
8. Дайте визначення кожної групи пасивної лексики.
9. Чому застарілі слова можуть повертатися до активного словника мови?
10. Хто із сучасних письменників активно творить нові слова?
11. Чим відрізняються між собою терміни та професіоналізми?
12. Що таке діалектизми?
13. Що таке сленг?
14. Які є мовні засоби вираження емоційності в українській мові?
15. Що таке поетизми?
16. Що таке мовні штампи і кліше? У яких стилях вони використовуються?
17. Чи може вільне словосполучення стати зв'язаним?
18. Які критерії лежать в основі семантичної, структурної, морфологічної, жанрової класифікацій фразеологізмів?
19. Чи може видозмінюватися компонентний склад фразеологізму?
20. Що таке «синонімографія», «термінографія», «неографія», «фразеографія»?
21. Чим відрізняються між собою енциклопедичні та лінгвістичні словники?
22. Дайте визначення різновидам лінгвістичних словників: тлумачного, перекладного, іншомовних слів, історичного, етимологічного, перекладного, термінологічного, діалектного, орфографічного, орфоепічного; ономастичного, словника мови письменників, універсального.
23. Що таке тезауруси? Чи є такий вид словникової продукції в українській лексикографії?
24. Що являє собою навчальна лексикографія?
25. Який важливий словник української мови зараз виходить друком?
26. Що таке металексикографія?

12. Що таке колоритно-стильові різновиди української мови?

- А) відтінки Б) універсальність В) багатожанровість
13. Як називається розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови?
А) лексикологія Б) лексика В) фразеологія
14. Яка функція слова є визначальною?
А) емоційно-експресивна Б) узагальнювальна В) номінативна
15. Яким словам властиве лексичне і граматичне значення?
А) звуконаслідувальним Б) службовим В) повнозначним
16. Здатність слова мати кілька значень та одночасно функціонувати з ними в мові – це
а) моносемія б) полісемія в) енантісемія
17. Основою художніх засобів (метафори, метонімії, синекдохи) є значення
а) прямі б) переносні в) okazіональні
18. Взаємозамінюваними в мовленні можуть бути
а) омоніми б) пароніми в) антоніми
19. Які слова образно називають «фальшивими друзями перекладача»?
А) міжмовні омоніми Б) квазісиноніми В) антоніми-конверсиви
20. Яких синонімів у мові більше?
А) абсолютних Б) квазісинонімів В) однокореневих
21. У якому з варіантів усі терміни стосуються антонімії?
А) ампліфікація Б) антифраза В) антитеза
перифраз паронимазія енантісемія
дублети евфемізм оксиморон
22. Запозиченим в українській мові є кожне
а) десять б) двадцять в) тридцять слово
23. Яка група питомої української лексики – найбільша та найрізноманітніша?
А) спільноіндоевропейська Б) власне українська В) праслов'янська
24. Інтернаціоналізми – це
а) запозичені слова, що позначають реалії життя інших народів
б) слова з однаковими чи близькими значеннями і звуковим складом у кількох чи багатьох мовах
в) запозичені слова, що витісняють з мови питомі назви
25. Боротьба з надмірним використанням іншомовних слів або елементів – це
а) пуризм б) глобалізація в) націоналізм

26. Який процес є визначальним у функціонуванні словникового складу української мови?

- А) зміни у лексичному значенні наявних слів
- Б) поява нових лексичних одиниць
- В) зникнення з ужитку або віддалення на периферію частини слів

27. 90% неологізмів – це

- а) терміни
- б) авторські слова
- в) запозичення

28. Емоційною забарвленістю, стилістичною виразністю наділені

- а) історизми
- б) архаїзми
- в) загальнономовні неологізми

29. Історично змінною категорією слів вважають

- а) неологізми
- б) застарілі слова
- в) діалектизми

30. Яка найважливіша ознака міжстильової лексики?

- А) мінливість
- Б) доступність для усіх носіїв
- В) стабільність

Розділ «Фразеологія»

1. Сукупність фразеологізмів певної мови вивчає

- а) лексикологія
- б) фразеографія
- в) фразеологія

2. Хто автор першої української монографії, присвяченої фразеології?

- А) О. Потебня
- Б) Ф. Медведєв
- В) Л. Скрипник

3. Основною одиницею фразеологічного рівня мови є

- а) словосполучення
- б) стійкі звороти
- в) сполучення слів

4. Фразеологізми позначають

- а) усе пізнане людиною
- б) конкретні явища дійсності
- в) усі ті явища, які необхідно представити образно, емоційно

5. Фразеологізми, фраземи, фразеологічні одиниці, стійкі звороти – це

- а) синонімічні назви основної одиниці фразеології
- б) назви різних розрядів фразеологізмів за структурою
- в) назви різних розрядів фразеологізмів за значенням

6. Чи усім фразеологізмам притаманна образність, емоційність?

- а) так
- б) ні
- в) вибірково

7. Яку дуже важливу спільну ознаку зі словом мають фразеологізми?

- А) специфічність значення
- Б) забарвлення
- В) відтворюваність

8. Чи є словосполучення *каламутити воду, біла ворона, до першого снігу* фразеологічними?

- А) так
- Б) ні
- В) частково

9. Фразеологічні одиниці *рукою подати, ноги моєї не буде, ні крихти* виникли в результаті
а) образної аналогії б) метафоризації в) метонімізації
10. Значення *'затіяти бійку'* і *'обіймати кого-небудь'* щодо фразеологізму *пускати півня* свідчать про його
а) багатозначність б) омонімічні властивості в) антонімічність значень
11. Який фразеологізм є антонімом до вислову *без царя в голові*?
А) *без сьомої клепки* Б) *морок нещастя* В) *мудра голова*
12. Фразеологічний ряд *відійшло від серця, відлягло від серця, від душі відлягло, одлигнуло на серці* – це
а) фразеологічні синоніми
б) фразеологічні варіанти
в) самостійні фразеологізми
13. Кому належить авторство семантичної класифікації, прийнятої в українській мовознавчій науці?
А) М. Шанському Б) Ш. Баллі, В. Виноградову В) Л. Скрипник
14. Скільки типів фразеологізмів включає загальноприйнята семантична класифікація?
А) 2 Б) 3 В) 4
15. У складі якого типу фразеологізмів (за семантичною класифікацією) наявні компоненти, що сприяють мотивації значення фразеологізму загалом?
А) у фразеологічних сполученнях
Б) у фразеологічних єдностях
В) у фразеологічних виразах
16. У складі якого семантичного розряду фразеологізмів дуже часто наявні застарілі слова, які значною мірою забезпечують нерозкладність цих одиниць?
А) у фразеологічних зрощеннях
Б) у фразеологічних єдностях
В) у фразеологічних сполученнях
17. У якому семантичному розряді фразеологізмів стрижневе слово має зв'язаний тип лексичного значення?
А) у фразеологічних зрощеннях
Б) у фразеологічних виразах
В) у фразеологічних сполученнях
18. Що таке крилаті вислови?
А) одиниці комунікативного характеру
Б) одиниці номінативного характеру
В) різновид фразеологічних виразів
19. Який термін уживається щодо фразеологізмів, що дослівно не перекладаються на інші мови і становлять ядро української фразеології?

А) ідіоми
зрощення

Б) фраземи

В) фразеологічні

20. Морфологічна класифікація фразеологізмів базується на

- а) співвіднесеності стрижневого компонента з певною частиною мови
- б) співвіднесеності значення фразеологізму з певною частиною мови
- в) синтаксичній функції фразеологізму

21. Яку структуру мають фразеологізми *На світ благословляється, На козі не під'їдеш, Вилами по воді писано?*

- А) словосполучення
- Б) сполучення слів
- В) речення

22. До якої групи за структурною класифікацією відносять фразеологізми з *привітом, як на духу, не по собі, ні слова, і ходу, хоч плач?*

- А) фразеологізми-словосполучення
- Б) фразеологізми-речення
- В) мінімальні фразеологізми

23. Яка класифікація фразеологізмів базується на ознаці відтворюваності й усталеності компонентного складу?

- А) структурна
- Б) жанрова
- В) генетична

24. До якого жанрового різновиду фразеологізмів відносять усталені народні вислови (часто етикетні), як-от: *Ласкаво просимо! Здоровенькі були! У ногах правди немає?*

- А) прислів'я
- Б) примовки
- В) приказки

25. Який розряд стійких зворотів (за жанровою класифікацією) визначається як стійкі афористичні, найчастіше образні вислови, засвоєні з фольклору, літературних або наукових джерел, вислови видатних людей, уживані в мовній практиці, як-от: *З роси та з води вам!, Бути чи не бути?*

- А) крилаті слова
- Б) прислів'я
- В) приказки

26. Окремі фразеологізми можуть поширюватися

- а) другорядними членами
- б) звертаннями
- в) іншими фразеологізмами

27. Які одиниці складають основу української фразеології?

- А) власне українські
- Б) діалектні
- В) кальки

28. Завдяки якому джерелу найактивніше поповнюється сучасна українська фразеологія?

- А) термінологія різних галузей
- Б) наявні фразеологізми
- В) професійно-виробниче мовлення

29. Що таке трансформація фразеологізмів?

- А) переклад на інші мови
- Б) калькування

В) цілеспрямована заміна/зміна компонентів

30. У яких стилях вживаються фразеологізми?

А) тільки в усних

Б) тільки в писемних

В) в усіх

31. Чим займається фразеографія?

А) правильним написанням фразеологізмів

Б) вивченням семантики фразеологізмів

В) вивченням сукупності фразеологічних словників

32. У яких словниках найповніше фіксуються фразеологізми?

А) у спеціальних (фразеологічних)

Б) у загальномовних

В) у діалектних

Розділ «Лексикографія»

1. Лексикографія – це

а) розділ мовознавства, що вивчає способи й методи укладання словників

б) підрозділ орфографії

в) підрозділ лексикології.

2. Скільки років нараховує історія української лексикографії?

А) 150

Б) 200

В) 400

3. Хто був автором першого друкованого словника української мови?

А) Є. Славинецький

Б) Л. Зизаній

В) П. Беринда

4. Як називалися перші словники українців?

А) глоси

Б) алфавіти

В) азбуковники

5. Скільки основних типів словників виділяють залежно від призначення та характеру словникового матеріалу?

А) 2

Б) 5

В) 10

6. Який порядок розташування слів у словнику використовується найчастіше?

А) за темами

Б) алфавітний

В) гніздовий

7. Яка найважливіша функція словника?

А) нормативна

Б) інформативна

В) організуюча

8. Довідкове видання у формі книги чи компакт-диска (або іншого носія цифрової інформації), що містить зібрання слів або інших мовних одиниць, розташованих у певному порядку, із супутніми поясненнями залежно від його призначення, – це

а) енциклопедія

б) енциклопедичний словник

в) лінгвістичний словник

9. Які найбільші реєстри мають сучасні паперові словники?

- А) понад 80 тис. слів Б) до 500 тис. слів В) понад 1 млн. слів

10. Що таке словник?

- А) те ж, що і словник
Б) заголовні слова у словнику (слова, які підлягають обробці)
В) словникова стаття (суть реєстрового слова)

11. Енциклопедичні словники зосереджують увагу на

- а) поняттях б) інформації в) слові.

12. Енциклопедія – це

- а) довідкове видання, яке подає лінгвістичну характеристику різних мовних одиниць
б) багатотомне довідкове видання, яке подає нелінгвістичну інформацію у текстовій і зображальній формі про явища дійсності, країни, людей, події тощо
в) довідкове видання проміжного типу, яке подає тлумачення понять та фонову інформацію.

13. Реєстр яких словників складають тільки іменники?

- А) лінгвістичних Б) енциклопедичних В) давніх

14. Який словник став вершиною української лексикографії ХІХ ст. і до сьогоднішніх днів не втратив свого значення?

- А) українсько-російський П. Білецького-Носенка
Б) російсько-український (у 2-х томах) Є. Тимченка
В) словник Б. Грінченка (у 4-х томах)

15. Яке десятиліття в сучасній українській лексикографії назвали «золотим»?

- А) 1921 – 1930 рр. Б) 1980 – 1990-ті роки ХХ ст. В) 1995 – 2005 рр.

16. Які словники є найціннішою скарбницею мови, свідоцтвом «повноліття мови» і лінгвістичної зрілості суспільства?

- А) енциклопедичні Б) тлумачні В) перекладні

17. Якому типові словників належить першість за частотою використання?

- А) термінологічним Б) тлумачним В) перекладним

18. Який актуальний словник (із реєстром 200 тис. слів) видає Інститут української мови НАН України?

- А) словник наукової термінології
Б) словник у малюнках
В) сучасний тлумачний

19. Які термінологічні словники переважають в українській термінографії?

- А) перекладні Б) тлумачні В) універсальні

20. У якому різновиді тлумачних словників подано слова певної історичної епохи за даними писемних пам'яток, з'ясовується зміна їх словотвірної структури?

А) іншомовних слів Б) етимологічному В) історичному

21. У яких лексиконах словникові статті існують у вигляді 1 або 2 слів (форм)?

А) в інверсійних Б) діалектних В) орфографічних

22. Який різновид лінгвістичних словників є необхідним додатком до чинного правопису?

А) тлумачні Б) орфографічні В) перекладні

23. Які словники подають і з'ясовують власні назви?

А) ономастичні Б) етимологічні В) тлумачні

24. Універсальні словники називаються так, тому що призначені для представників

- А) різних сфер життя
- Б) філологічної сфери
- В) школярів, студентів.

25. Металексикографія, синонімографія, термінографія, фразеографія, неографія – це

- а) підрозділи лексикографії
- б) розділи мовознавства
- в) самостійні науки.

ЗРАЗКИ МОВНИХ РОЗБОРІВ

Зразок лексикологічного аналізу слова

Речення зі словом для аналізу:

*Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі* (Л. Українка).

Аналізоване слово – *великі*, прикметник, вказує на ознаку, яка може мати різний ступінь вияву, тобто якісний прикметник.

Слово багатозначне. Тлумачний словник фіксує такі значення:

1. Значний за розміром, силою (*велика хмара*).
2. *розм.* Який вийшов з дитячого віку, дорослий (*великі діти*).
3. Який набагато переважає звичайний рівень, міру (*великий талант*).
4. Який має чималу силу прояву, інтенсивність дії (*великий мороз*).
5. Який має важливе значення (*велика мета*).
6. Геніальний, загальновідомий (*великий Франко*).

(Можна подати лише приклади словосполучень (як у дужках вище), які демонструють різні значення цього полісеманта).

У поданому реченні слово «великий» ужито в третьому значенні, виражає кількісну ознаку. Це значення – переносне, тип перенесення – метонімія, тип лексичного значення – зв’язане, фразеологічно зв’язане.

Синоніми до аналізованого слова: *величезні, гігантські, чималенькі*, причому саме слово «великий» можна вважати домінантою. Це синонімічний ряд семантико-стилістичних синонімів, у якому є однокореневі та різнокореневі слова.

Антонім до цього слова наявний у тексті – *малий*. Пара *великий* ⇔ *малий* – це градуальні антоніми (між ними можливе проміжне слово «середній»), вони загальномовні, різнокореневі. Можна також дібрати однокореневі, примітивні антоніми – *великий* ⇔ *невеликий*.

Омонім до аналізованого слова може бути власна назва, наприклад, прізвище «Великий». Отже, *великий*¹ і *Великий*² – омонімічна група, що об’єднує часткові омоніми, омофони.

До аналізованого слова можна дібрати спільнокореневі пароніми: *великий* // *величний*.

Слово «великий» – споконвічне, засвоєне ще з індоєвропейської мовної

спільноти (за походженням) на позначення ознаки за розміром.

Аналізоване слово – загальновживане, належить до активної лексики, однак разом зі словом «малі» воно утворює антитезу, а поряд з іншими контекстуальними парами *дух ⇔ сила*, *крила ⇔ кайдани* увиразнює заклик поетеси до усунення зла, надає тексту, що представляє художній стиль, відтінку піднесеності.

Зразок фразеологічного аналізу

Речення з фразеологізмом для аналізу:

– *Бачиш? Бачиш, як ризикує хан, догоджаючи примхам твого гетьмана? Шертує [безугавно говорить] він із султаном, то хай просить у нього війська, а не загрібає жар моїми руками!* (Р. Іваничук).

Аналізований фразеологізм – *загрібає жар моїми руками*, його початкова форма – *загрібати жар моїми руками*.

Фразеологізм – однозначний, його значення: 'користуватися результатами праці інших'. Виходячи зі змісту речення, аналізований фразеологізм вживається зі значенням 'завоювати Річ Посполиту з допомогою кримського хана'.

За семантичною класифікацією – це фразеологічна єдність, бо значення стійкого звороту частково мотивується: можна уявити намагання людини загрібати жар руками.

За будовою (структурна класифікація) аналізована фразеологічна одиниця співвідноситься з підрядним словосполученням.

Це дієслівний фразеологізм (морфологічна класифікація), бо його значення ідентифікується дієсловом «користуватися».

Фразеологічний синонім до аналізованого стійкого звороту – *чужими руками*, який має значення 'використовувати чийсь, не власні зусилля';

До аналізованого фразеологізму можна дібрати антонім зі значенням 'використовувати свої зусилля', тоді маємо фразеологічну антонімічну пару: *загрібає жар моїми руками ↔ власними руками*.

Фразеологізм *загрібає жар моїми руками* – видозмінений зворот *чужими руками жар загрібати*, у якому відбувається заміна лексичного компонента. Отже, це трансформована фразеологічна одиниця.

Аналізований фразеологізм *загрібає жар моїми руками* – споконвічний, фольклорного походження, розмовний із яскраво вираженим негативним забарвленням, широко вживаний.

Завдяки своїй емоційності зворот активно вживається майже в усіх традиційних стилях: розмовному, художньому, епістолярному, публіцистичному, ораторському.

Подане речення представляє художній стиль. Знижено емоційний фразеологізм *загрібає жар моїми руками* надає зневажливого характеру репліці

одного з персонажів твору Р. Іваничука, тим самим пожвавлюючи виклад і точно та яскраво відображуючи поведінку людей у напруженій ситуації.

ТЕРМІНОЛОГІЙНО-ПОНЯТТЄВИЙ МІНІМУМ

Абсолютні синоніми – це переважно пари слів, які цілком тотожні щодо свого лексичного значення й емоційно-експресивного забарвлення (тобто нейтральні), а значить взаємозамінювані в контекстах.

Активна лексика – це частина словникового складу сучасної літературної мови, яка вільно вживається в живому щоденному спілкуванні, в усіх сферах життя людського суспільства, у різних формах і стилях мови.

Ампліфікація – це стилістичний прийом, що полягає в нагнітанні, нагромадженні, нанизуванні синонімів із зростаючою експресивністю для надання переконливої характеристики предмету чи образу.

Антитеза – зіставлення з метою різко протиставити факти, явища, думки, характери, образи, щоб посилити враження описуваного чи наголосити на чомусь.

Антоніми – це пари слів з протилежним значенням, що виражають несумісні поняття, але обов'язково співвідносні.

Антоніми-евфемізми («примітивні») – це антоніми, утворені за допомогою частки *не* чи префіксів, що виражають значення відсутності ознаки.

Арготизми – це слова або вислови, властиві мовленню вузької соціальної чи професійної групи людей, незрозумілі для сторонніх.

Архаїзми – це застарілі слова, що витіснилися в сучасній мові синонімічними відповідниками.

Багатозначність (полісемія) – це здатність слова функціонувати в мові одночасно з кількома значеннями (не менше двох), пов'язаними між собою.

Варваризми – слова (звороти), що не стали загальноновживаними, повністю не освоїлися в мові та вживаються для відтворення місцевого колориту, надання певних забарвлень.

Вільне номінативне значення слова – це основний тип лексичного значення слова, який відбиває об'єктивну реальність, сполучуваність такого слова визначається логікою.

Вульгаризми – це грубі чи лайливі слова, звороти, вислови, не прийняті в літературній мові.

Діалектизми – це слова, що вживаються у межах певної мовної території, діалекту.

Евфемізми – це слова чи словосполучення, які не прямо, а приховано, ввічливо чи пом'якшено визначають якийсь предмет, явище, особу, аби уникнути небажаного слова.

Екзотизми – це неперекладні слова (або й словосполучення) з різних мов для позначення своєрідних реалій життя інших народів чи країн.

Енантіосемія – поєднання протилежних значень в одному слові.

Енциклопедичні словники – це праці довідкового характеру, які доступно подають текстову (а не лінгвістичну) інформацію з усіх або окремих галузей

знань (про предмети, явища, події, людей, країни) із залученням зображальних форм (малюнків, фотознімків, карт, планів, діаграм).

Епістолярний стиль – це стиль міжособистісних стосунків, неофіційних зв'язків між людьми, що виявляються перш за все в приватних листах, а також щоденниках, мемуарах, спогадах тощо.

Жаргонізми – це слова, вислови із штучної мови, зрозумілі людям, котрі пов'язані спільністю інтересів (професія, навчання), віком, однаковими захопленнями (колекціонування, спорт, мистецтво).

Інтернаціоналізми – слова, поширені в усіх чи багатьох мовах з однаковим чи близьким значенням і звуковим складом.

Історизми – це застарілі слова або їх окремі значення (семантичні історизми), що вийшли з активного вжитку разом із позначуваними реаліями, не мають і не можуть мати у сучасній мові синонімічних заміників.

Квазісиноніми – це слова з близькими, але не тотожними лексичними значеннями, а значить вони не взаємозамінювані.

Книжна лексика – це слова, властиві писемній формі літературної мови.

Колоритно-стильові різновиди мови – це стилістично-експресивне забарвлення або відтінки, що відображають ставлення мовця до висловлюваного.

Контекстуальні синоніми – це слова, що вступають у синонімічні стосунки лише в певному контексті.

Лексика – це сукупність уживаних слів (або словниковий склад мови чи його частина, наприклад, побутова, термінологічна лексика та ін.).

Лексикографія – це розділ мовознавства, що досліджує способи й методи укладання словників.

Лексикологія – це розділ науки про мову, який вивчає лексичну систему, а також слово як основну одиницю мови.

Лексичне значення слова – це реальний, предметно-поняттєвий зміст слова, який виражається основою або коренем.

Лексичні омоніми – це два, три і більше слова, однакові за звуковим складом, але різні за лексичним значенням і не пов'язані асоціативно.

Лексичні синоніми – це слова, що визначають одне й те ж поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються значеннєвими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (чи тим і другим одночасно), сферою стилістичного використання чи можливостями поєднання з іншими словами.

Лінгвістичні словники – це праці, що подають лінгвістичну інформацію про слово: з'ясовують значення, їх виникнення, особливості будови, вимови, написання, сполучуваності, співвідношення з лексемами інших мов.

Літературна мова – це унормована, оброблена майстрами слова форма загальнонародної мови, яка в усному й писемному різновидах обслуговує всі сфери суспільного й культурного життя українського народу.

Міжмовні омоніми – це однакові звукові комплекси як у близькоспоріднених, так і віддалених за походженням мовах, що різняться значенням.

Мінімальні фразеологізми – стійкі звороти з одним (або двома) службовими та одним повнозначним словом.

Мовна норма – це сукупність найбільш придатних для обслуговування суспільства засобів мови, що складається внаслідок відбору і вживання мовних елементів із числа існуючих у процесі їх соціальної оцінки.

Мовний стиль – це сукупність мовних засобів і форм висловлення в залежності від функцій і сфери застосування літературної мови.

Науковий стиль мови – це стиль наукових праць (монографії, статті, словники, підручники для ВНЗ, довідники, рецензії, спеціальні галузеві журнали тощо).

Неологізми – це слова чи звороти, що з'явилися для позначення нового, раніше невідомого поняття і ще не стали звичними для мовців.

Оксиморон – це сполучення контрастних за значенням слів, які суперечать одне одному, взаємовиключають, але в єдності дають нове поняття.

Омографи – це слова, що однаково пишуться, а вимовляються по-різному.

Омофони – це слова, що однаково звучать, але по-різному пишуться.

Омоформи – слова, звучання яких збігається лише в окремих граматичних формах.

Ораторський стиль – це стиль публічних виступів (лекцій, доповідей, промов, дискусій тощо).

Офіційно-діловий стиль – це стиль ділових паперів та спеціального спілкування в офіційних сферах.

Пароніми – це споріднені та неспоріднені слова, досить близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значенням.

Парономазія – це стилістична фігура, побудована на комічному чи образному зближенні паронімів або взагалі співзвучних слів, словосполучень.

Переносне вживання слова – це несамотійне значення, що виникає в незвичайному оточенні.

Переносне значення слова – це таке значення, що виникає в слова на основі схожості, суміжності в просторі, за функцією.

Перифраз – це описовий зворот мови або поетична фігура (троп), з допомогою якого образно передається зміст іншого слова чи виразу.

Поетизми – слова, що позначають особливі, небуденні явища чи події.

Постійні (загальномовні) синоніми – це слова, синонімічні зв'язки яких не залежать від жодного контексту.

Прихована антонімія – це контрастне протиставлення семантики усталеної конструкції та опорного слова-компонента в ній.

Професіоналізми – неофіційні, розмовні заміники термінів.

Пряме значення слова – це основне його значення, найменш залежне від контексту і зринає в пам'яті мовця відразу.

Публіцистичний стиль – це стиль газет, громадсько-політичних журналів, радіо- і телепередач.

Пуризм – це боротьба за чистоту рідної мови.

Реактуалізація застарілих слів – повернення деяких застарілих слів до

активного вжитку.

Розмовний стиль – це стиль повсякденного усного спілкування між людьми в офіційних і неофіційних ситуаціях.

Синоніміка – це сукупність синонімів певної мови або діалекту, окремого мовного рівня, мови письменника тощо.

Синонімічний ряд – це об'єднання мінімально двох і більше слів з граничною близькістю значень.

Синонімія – це позначення одного й того ж поняття різними словами, граматичними формами, близькими чи навіть тотожними за значенням.

Синтаксично обумовлене значення слова – це зв'язане значення, яке проявляється тоді, коли синтаксичні властивості слова впливають на його значення.

Слово – це основна, самостійна одиниця мови, фонетично оформлена, за якою суспільною практикою закріплено певне значення та якій властива відтворюваність у процесі мовлення.

Слово-калька – це копія з іншомовного слова, поморфемний переклад слів.

Старослов'янськи – це слова, засвоєні давньоруською й успадковані українською мовою із старослов'янської, найдавнішої літературно-писемної слов'янської мови, сформованої у IX столітті Кирилом та Мефодієм на основі македонського діалекту староболгарської мови для перекладів релігійної літератури з грецької мови.

Стиль мовлення – спосіб функціонування мовних засобів.

Сучасна українська мова – це мова з часів І. Котляревського і Т. Шевченка.

Терміни – слова, словосполучення, аббревіатури та навіть речення, що точно визначають поняття в якійсь науковій галузі, мистецтві, суспільному житті.

Трансформація фразеологізмів – цілеспрямована заміна компонентів без зміни значення звороту.

Фразеографія – підрозділ фразеології, що займається з'ясуванням методів і прийомів укладання фразеологічних словників.

Фразеологізм – це лексико-граматична єдність двох чи більше слів, граматично організованих у вигляді словосполучення, сполучення слів чи речення, що має специфічне значення та постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність.

Фразеологічно зв'язане значення слова – це те значення, що реалізується в межах певних словосполучень, як правило, стійких.

Фразеологія – розділ науки про мову, який вивчає систему стійких зворотів.

Художній стиль – стиль художньої літератури.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Зубець Наталя Олександрівна

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА
(ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ)**

Методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 014 «Середня освіта» освітньої програми 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» та спеціальності 035 «Філологія» спеціалізації 035.01 «Українська мова та література» освітньої програми «Українська мова та література»

Рецензент *І. Л. Мацегора*
Відповідальна за випуск *Р. О. Христіанінова*
Коректор *В. В. Борт*